

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MANAS DESTANININ SAGIMBAY OROZBAK OĞLU
NÜSHASINA GÖRE İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI KIRGIZ
İNANÇ UNSURLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tunguch ARALBEK UULU

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MANAS DESTANININ SAGIMBAY OROZBAK OĞLU
NÜSHASINA GÖRE İSLAM ÖNCESİ VE SONRASI KIRGIZ
İNANÇ UNSURLARI

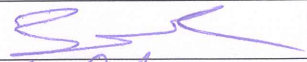
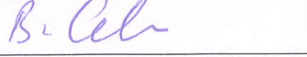

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tunguch ARALBEK UULU

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Enstitü Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi

“Bu tez 12.06/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof.Dr. Tünel Öztürk	BASARILI	
Doç.Dr. Mibild Arabık	BASARILI	
Dr. Öğr. Üst. Seda Yılmazvurcu	BASARILI	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLIK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Tunguch ARALBEK UULU
Öğrenci Numarası	:	1560Y12035
Enstitü Anabilim Dalı	:	Tarih
Enstitü Bilim Dalı	:	Yeniçağ tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Manas Destanının Sagımbay Orozbek Oğlu Nüshasına Göre İslam Öncesi ve Sonrası Kırgız İnanç Unsurları
Benzerlik Oranı	:	%17

Sosyal Bilimler..... ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosy. Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

17.06.2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosy. Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

17.06.2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK

Tarih: 17.06.2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında pek çok insandan yardım aldım. Ders aldığım ve tez konumun belirlenmesinden başlayıp, planlanmasında, yönteminde, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK hocama teşekkürü bir borç bilirim. Zaman zaman kapısını çaldığım Dr. Öğr. Üyesi Recep YAŞA hocama, ayrıca kendi işleri varken benim çalışmama baştan sonuna kadar yardımını esirgemeyen doktora öğrencisi Sabırbek BÖRÜBAY'a ve her konuda desteğini veren doktora öğrencisi Sema AKTAŞ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tunguch ARALBEK UULU

Sakarya, 2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KIRGIZ TÜRKLERİ	6
1.1.Kırgız Türklerinin Tarihi.....	6
1.2. Kırgız Edebiyatı Hakkında Genel Bilgi	9
BÖLÜM 2: MANAS DESTANI HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	12
2.1. Destan Tanımı	12
2.2. Manas Menşei	12
2.3. Manas Destanı Üzerinde Çalışmalar	13
2.4. Sagımbay Orozbek Oğlu Hakkında Bilgi	14
BÖLÜM 3: SAGIMBAY OROZBAK OĞLU NÜSHASINA GÖRE KIRGIZ TÜRKLERİNDE İSLAMİYET ÖNCESİ DİNİ İNANÇLAR	18
3.1.Kırgız Türklerinde İslamiyet Öncesi Dini İnançlar	18
3.1.1. İnanç Nedir?	18
3.1.2. Gök Tanrı İnanıcı	19
3.1.3. Totemizm.	22
3.1.4. Şamanizm.....	27
3.1.5. Falcı.....	30
3.1.6. Rüya	31
3.1.7. Atalar kültü	35
3.2. Kırgız Türklerinde İslamiyet Sonrası Dini İnançlar.....	37
3.2.1. İslam Dini.....	37
3.2.2 Abdest	38
3.2.3. Allah.....	40
3.2.4. Şeriat	42
3.2.5. Namaz	42
3.2.6. Dua (Bata).....	44

3.2.7. Ahiret	46
3.2.8. Cennet	47
3.2.9. Kur'an	49
3.2.10. Melekler	50
KAYNAKÇA	54
EKLER.....	59
ÖZGEÇMİŞ.....	62

KISALTMALAR

Ar : Arapça

KTTS : Kırgız Tilinin TüŕündürmÖ SÖzdüğü (Kırgız Türkçesi İzahlı Lügatı).

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliğı.

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Manas Destanının Sagımbay Orozbek Oğlu Nüshasına Göre İslam Öncesi ve Sonrası Kırgız İnanç Unsurları			
Tezin Yazarı: Tunguch ARALBEK UULU Danışman: Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK			
Kabul Tarihi: 17/06/2019		Sayfa Sayısı: v (ön kısım)+ 59 (tez)+ 3(ek)	
Anabilim Dalı: Tarih		Bilim Dalı: Yeniçağ Tarihi	
<p>Dünyanın en uzun destanı olan Manas Destanı Türk boylarından biri olan Kırgızların milli destanı olduğu gibi dünya edebiyatının da sayılı ürünlerinden biridir. Manas destanı, adını, Manas isimli kahramandan alır. Bu destanı okuyup söyleyenlere de Manascı denilir. Manascılık, bir sanat ve meslek olarak kabul edilir.</p> <p>Manas destanında geçen hadiseler, bazı araştırmacılar taraftan Hun dönemine bağlanıyor. Ancak, bu olayların zeminini 11-12. yüzyıllara bağlamak daha gerçekçi bir yaklaşımdır. 1120'li yıllarda Orta Asya'yı istila ederek Karahanlı ülkesini ele geçiren Moğol Karahitaylar'ın, Kırgızlar üzerine asker göndermesi ve bu sırada yaşanan olaylar Manas Destanı'na kaynaklık eder. Destan kahramanı Manas'ın XVI. Yüzyılda yaşamış bir kişi olduğu hakkında belli bir kanaat bulunmaktadır. Bu bakımdan, destanın olgun çağını yaşaması XVI. Yüzyıl ve sonralarında gerçekleşmiştir.</p> <p>Kırgız Türklerinin milli kahramanı Manas'ın etrafında örgütlenen Manas Destanı'nın ilk bölümünden itibaren Manas'ın doğumu, daha beşikte iken konuşmaya başlaması, kafirleri yeneceğini söylemesi, büyüyüp delikanlı olunca Çinlileri yenmesi, Müslüman yiğit Almanbet'le tanışıp, birlikle birçok savaşa girmeleri, Manas'ın evlenmesi, düşmanları tarafından iki defa öldürülmesine rağmen tekrar dirilmesi, Mekke'ye ziyaret ve Kabe'yi tavaf etmesi, lirik bir üslupla anlatılır. Destanda Manas'ın ölümüne geniş yer verilir.</p> <p>Bahsedilen kahramanların şahsında trajik hayat hikayeleri ve kahramanlık örnekleri olarak seyreden destan, bu anlatımlar eşliğinde özel olarak Kırgız, genel olarak Türk kültür, din ve inanç kültürünün din ve inanç yapısı hakkında verilen malzemenin ilmi bir şekilde değerlendirilmesidir. Söz konusu inanç ve dini motifler, destandan alınan örneklerle eşleştirilecektir.</p> <p>Tezimizin genel amacı, Kırgız kültürünün din ve inanış boyutunun akademik düzeyde aydınlatılmasına katkı sağlamaktır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Din, inanç, kültür, Kırgız, Manas, Destan.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐	
Title of Thesis: Belief Elements of Kyrgyz Turks Before and After Islam According to the Sagimbay Orozbekov's Version of the Epic of Manas.				
Author of Thesis: Tunguch ARALBEK Supervisor: Professor Yücel ÖZTÜRK UULU				
Accepted Date: 17/06/2019		Number of Pages: v (pre text)+ 59 (main body)+ 3(app)		
Department: History		Subfield: Modern History		
<p>The epic of Manas that is a national epic of Kyrgyz Turks is not only the longest epic in the world but also one of the rarest works of literature. The name of the epic takes its name from the historical hero, Manas. Those who retell epic of Manas are called Manaschy. The act of performing Manas is considered as a kind of art and profession as well.</p> <p>According to some researchers the events described in the epic belong to the Hun period. However, these events actually date back to the XI – XII centuries. In the year 1120 Mongol Karahitays invaded Central Asia and conquered Kara Khanid khanate and sent troops to Kyrgyz Turks. These and other events that took place during this period are described in the epic. There is also an assumption that Manas, the hero of the epic, is a real person who lived in the XVI century.</p> <p>The life of the national hero of Kyrgyz Turks - Manas is taken as a basis for this epic: his birth; how he started to speak when he was still in a cradle; his intention to defeat infidels; how he defeated Chinese after he had grown up; how he had met with valiant Almanbet and together engaged in many battles; his marriage; his resurrection despite being killed twice by his enemies; his visit to Mekka and circumambulation of Kaaba these and other events are lyrically described in the epic. Much attention is devoted to the death of the hero Manas.</p> <p>This thesis paper aims to analyze and evaluate Turks', particularly Kyrgyz Turks' culture, religion and beliefs based on the tragic life stories of the heroes and their incredible acts of bravery. These beliefs and religious motifs will be matched with the examples from the epic.</p> <p>The overall purpose of this thesis is to contribute to the studies about the Kyrgyz culture's, its' religion and belief at the academic level.</p>				
Keywords: Religion, belief, culture, Kyrgyz Turks, Manas, the epic.				

GİRİŞ

Her millet kendisini yüceltmek için atalarının geçmişteki izlerine bakar ve o kutsal istikamette giderler. Bunun için her millet kendi destanlarına, hikayelerine, mitolojisine ve yapmış olduğu kahramanlıklarına bakarak övünürler ve nesilden nesile aktarmak arzusun beslerler; hatta geleceğe taşımak için gayret ve çaba gösterirler.

Türk milleti kadim bir millettir. Tarihiyle, destanlarıyla ve eserleriyle dünya tarihinde önemli yere sahip olmuşlardır. Bunun içinde Kırgız Türklerinin dünyaca ünlü ve hacimli eseri olan Manas destanı kuşkusuz her milletin dikkatini çekmiştir. Çünkü Manas destanı henüz bilim ışığına çıkmadan önce Hindistan ve Yunanistan'ın destanları dünya tarafından en önemli ürün olarak kabul edilmekteydi.

Manas destanı, sadece Kırgızların değil tüm Türk kökenli milletin ortak eser ve unsurudur. Manas Destanı Kırgız Türkleri tarafından ağızdan ağıza aktarıla gelen sözlü geleneğin en bariz örneklerinden biridir.

Manas Destanında geçen hadiseleri eski dönemlere bağlamak doğru değildir. Çünkü bu olayların zemini XI-XII. yüzyıllara ait olarak kabul etmek daha kuvvetlidir. XII. yüzyıllarda Orta Asya'yı istilâ ederek Karahanlı ülkesini ele geçiren Moğol Karahıtaylar'ın, Kırgızlar üzerine asker göndermesi ve bu sırada yaşanan olaylar, Manas Destanına kaynaklık etmiştir. Halk tarafından Destanın kahramanı Manas'ın XVI. yüzyılda yaşamış bir kişi olduğu kanaati yaygındır. Fakat destanın olgun çağını yaşaması XVI. yüzyıl ve sonralarında gerçekleştiğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

Kırgız Türklerinin millî kahramanı olan Manas'ın etrafında örgütlenen Manas Destanının ilk bölümünden itibaren Manas'ın doğumu, daha beşikte iken konuşmaya başlaması, kafirleri yeneceğini söylemesi, büyüyüp delikanlı olunca Çinlileri yenmesi, sonradan Müslüman olan Almanbet'le tanışıp, birlikte birçok seferlere girmeleri, Manas'ın evlenmesi, lirik bir üslupla anlatılır. Ayrıca Destanda Manas'ın vefatına geniş yer verilir.

Tarih sadece hadise, olay ve tarihî sayılardan ibaret değildir. Aynı zamanda sadece geçmişi öğreten bir bilim dalı da değildir. Tarih, geçmiş, hali hazırdaki olan bitenlerle birlikte geleceğe bir nevi müspet tedbir alma alanıdır. Bilhassa Türk tarihi dünya tarihindeki yeri oldukça büyüktür, önemlidir. Dolayısıyla Türk tarihi folklor, edebiyat, dil ve tüm sosyal alanları muhteva eden bir alandır. Biz de bu inanç doğrultusunda

çalışmamızı tarihi vakıalardan değil edebiyat ürünlerinden seçmeyi uygun gördük. Edebî türlerin içinden destanları incelemek ve inanca dair bazı tespitlerde bulunmayı amaç edindik.

İnanç, dünya tarihinde bilim insanların merakını uyandıran bir yoldur. Biz de bu inanç meselesini Kırgız destanından yola çıkarak incelemeye çalıştık. Kırgızlar, kadim bir Türk boyudur. Dolayısıyla farklı inanç sistemleri başından geçirmiştir. Bunun en bariz örnekleri üzerinde çalıştığımız destanda detaylı bilgi verilmiştir. Bilhassa Kırgız Türklerinin İslam öncesi ve sonrası inançları oldukça dikkat çekicidir.

Çalışmamıza öncelikle Sagımbay Orozbek Oğlu'nun nüshasını okumakla başladık. Okurken dinî inanca dair her kavramı fişleyerek ve ayrı ayrı yazarak devam ettik. Mâlum olduğu gibi destan oldukça hacimli olduğu için inançla ilgili kavramların her birini değil seçerek yazmayı uygun gördük. Fakat hangi inanç unsuru nerede ve hangi sayfada geçeceğine ilişkin parantez içinde bilgi verdik. Çünkü bu bir okur için daha kolay önem sağlamaktadır.

Metinden örnekler verirken bazen 2 mısraya yer verirken bazen de 8 ve daha fazla mısraya kadar yer verdik. Metinden örnek verirken elimizdeki nüsha Kiril alfabesiyle yazıldığı için biz bunu Latin harfleriyle yazdık ve her satırın karşılığı olarak Türkiye Türkçesi aktarımını yaptık.

Okurken bazı durumlar dikkatimizi çekmiyor değildi. Kırgız Türkleri yukarıda da bahsettiğimiz gibi eski ve kadim bir Türk boyu olduğu için bir çok dinî inanç ve unsurları barındırmıştır. İlginç ki bu inanç unsurları İslam dinini kabul etmeden önce nasıl yaşıyorsa İslam dinini kabul ettikten sonra da aynı inançlarını devam ettirmiştir. Bunun en büyük örneklerinin biri günümüz Kırgızistan'da Teñirçilik cereyanıdır...

İnançla ilgili kaynaklar bol olsa da bizim üzerinde çalıştığımız nüsha ile ilgili kaynaklar yok denecek kadar azdır. Bu bakımdan çalışmamız gelecek çalışanlar için bir ışık tutacak inancındayız.

Çalışmamızda, destanda Kırgızların, genel olarak de Türk kültürü, dinleri ve inanç sistemi hakkında verilen malzeme bilimsel açıdan değerlendirilecektir. Söz konusu dinî motifler ve inançlar, destandan alınan örneklerle eşleştirilecektir.

Sagımbay Orozbek Oğlu'nun nüshasına göre Manas destanı dinî motifler bakımından zengindir. Asli yapısını ilk dönemlerdeki inançlar, totemizm ve şamanizm gibi kavramlar ile kazanan Manas Destanı, evrim süreciyle gelişmiş ve nihaî aşamalarda Tanrıcılık ve sonradan kabul edilen İslam gibi semavi inanç sistemleriyle son şeklini almıştır. Manas Destanın en önemli özelliklerinden birisi, yukarıda bahsedilen dini inançların bir birine geçmiş, kaynaşmış olması ve ayrılmaz bir bütün oluşturarak yenilenmesini devam ettirmekte olmasıdır. Kahramanların şahsında trajik hayat hikayeleri ve kahramanlık örnekleri olarak seyreden Manas Destanı, bu anlatımlar eşliğinde özel olarak Kırgız, genel olarak Türk kültür, din ve inanç dünyası hakkında sınırsız bir malzeme kaynağıdır. Araştırmamızda, ele alınması gereken inanç ve dini motifler, destandan alınan örneklerle eşleştirilerek analiz edilecektir.

Çalışmamızın **Birinci Bölümünde** “*Kırgız Tarihi ve Edebiyatı*” ile ilgili genel bir bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın **İkinci Bölümünde** “*Manas Destanı Hakkında Genel Bilgiler*”, “*Destan Tanımları*”, “*Manas Menşei ve Manas Destanı Üzerinde Yapılmış Çalışmalar*” ve üzerinde çalıştığımız destanı söyleyen manasçı “*Sagımbay Orozbek Oğlu'nun Hayatı İle İlgili Bilgiler*” zikredilmiştir.

Çalışmamızın son bölümü olan **Üçüncü Bölümünde** ise “*S. Orozbek Oğlu'nun Nüshasına Göre Manas Destanında Kırgız Türklerinin İslam Öncesi ve Sonrası İnanç Unsurları*” ile ilgili tespitlerimize, teyitlerimize ve hipotezlerimize detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Destanlar millidir; milletin ortak değerleri ve kabullerini dile getirirler. Türk destanları de, Türk tarihindeki savaş, göç, kuraklık gibi devleti ve toplumu etkileyen olaylara dayanmaktadır. Bu dönemlerde toplum ile fert arasında bir bütünlük söz konusudur. Bu bütünlüşme, toplumda hakim olan kolektif hayattan kaynaklanmaktadır. Destanlar çoğunlukla manzum türünde olup genellikle müzik eşliğinde söylenirler. Manas destanı ne kadar Kırgız Türkleri'ne ait olsa da asıl olarak ortak bir hazinedir. Çünkü Manas destanındaki temel unsur olan vatan sevgisi ve misafirperverlik hasletleri, dini inançları, diğer Türk Dünyası mitoloji ve destanlarının da ortak konusudur.

Çalışmamız asıl amacına ulaşmıştır. Kırgız Edebiyatı alanında günümüzde bir çok ilmi projelere imza atılmıştır. Başta Türkiye Kırgızistan bilim adamları olmak üzere tüm Tarih, Edebiyat alanındaki ilim camiasının bir araya gelerek ciddi projelerin hazırlanması, Türk Dünyası için son derece ehemmiyetlidir. Bunun delili olarak üzerinde çalıştığımız tez; “tez amacı”ndan ziyade asıl ortak amacımıza bir adım da olsa müsbet bir ittifakın belirtisidir.

Tezimizin genel amacı, Kırgız kültürünün din ve inanç boyutunun akademik düzeyde aydınlatılmasına katkı sağlamaktır. Daha mikro ölçekte ise, Kırgız tarih ve kültürünün ana kaynakları arasında yer alan Manas Destanının halk inançları içinde yaşayan aktüel unsurlarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Literatür taramasında ve milli tez merkezinden yapılan araştırmada tezimizin konu ve kapsam itibariyle özgün olduğu görülmüştür. Türkiye Üniversitelerinde Manas Destanı hakkında azçok yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunların tamamına yakını Manas’ın dil ve edebi yapısı ile ilgilidir, onun içinde de tamamen Sagımbay OROZBAK OĞLU nüshası üzerinde çalışılan tez bulunmamaktadır. Manas Destanının Sagımbay OROZBAK OĞLU nüshası tarihi açıdan konu edinen bir yüksek lisans tezine rastlanmamıştır.

Tezimizin Türkiye’de Manas Destanını tarihi ve kültürel açıdan araştırma konusu haline getirme ilk tarih tezi olması, önem ve değerini açıklar niteliktedir. Tezimizin Kırgız ve Türk kültürüne aktüel ve kuramsal olarak önem katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Çalışmanın Metodu

Çalışmamız bugüne kadar azçok çalışılan Manas destanının bir varyantı üzerinden olmuştur. Manas Destanının bu varyantı Kırgız Tarihinde Edebiyatında önemli yeri olan manasçılarımız Sayakbay KARALA OĞLU, Cusup MAMAY gibi meşhur (zalkar) manasçımız Sagımbay OROZBAK OĞLU nüshası üzerinde araştırmamız ele alınmıştır. Manas Destanı’nın bu nüshasını 1922 yılında Kayum MİFTAKOV denilen öğretmen arap harfiyle yazıya geçirmeye başlar, sonra da İbrayım ABDRAHMANOV devam ettirir ve 1926 yılında Manas cildini tamamlamıştır.

Tezin ilk aşaması literatür tespiti ve veri toplamaya dayanılmıştır. Literatür boyutunda kütüphanelerden elde edilen eserlerin fişlenerek kayda geçirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye ve diğer literatüründe yer alan temel eserlerin fişlenmesi ele alındı.

Ana kaynak boyutunda, diğer temel kaynağımız Manas Destanının Sagımbay OROZBAK OĞLU'na ait hüshası olmasıdır. Söz konusu kaynak, mevcut literatüre göre Manas Destanı'nın en muteber nüshasıdır. Sagımbay nüshası tezimizin konusuyla ilgisi doğrultusunda ayrıntısıyla fişlenerek kayıt altına alınmıştır. Zaman el verdiği ölçüde halk arasında destana ait unsurların tespitine de çalışılmıştır. Nihai anlamda mevcut veriler konu ve merkezi amaç doğrultusunda analiz edilecektir.

BÖLÜM 1: KIRGIZ TÜRKLERİ

1.1.Kırgız Türklerinin Tarihi

Kırgız halkının tarihini öğrenmek için Kırgız kelimesinin nasıl ortaya çıktığı, neden bu halka ad olarak verildiğini tespit etmek büyük önem arz etmektedir. Kırgız adı, Kırgız tarihinin kilidi konumundadır. Bu ismin çeşitli telaffuzları, çeşitli okunuşları ve anlamı şimdiye kadar tam olarak araştırılmış değildir. Etimolojisinin “*Kirk*” ve “-iz” dan meydana geldiği araştırmacılar tarafından ileri sürülmesine rağmen, konu kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bu konudaki çalışmalar hala devam etmektedir.

Çin kaynaklarında: W. Barthold’un deyimine göre Kırgızlar, tarihi kaynaklarda ismi geçen en eski halklardan biridir. M.Ö. 203-201 yılları arasında Çin tarihçiliğinin atası *Sima Tsıyan* tarafından verilen bilgilerde *Kırgız* adı geçmektedir. Bu bilgilerde Kırgızların Hunlar tarafından itaat altına alındıkları ifade edilmektedir. Buradan Hunlarla Kırgızların komşu halklar oldukları ve yakın ilişki içinde buldukları anlaşılmaktadır. Han Sülalesi dönemine ait bu bilgilerde Kırgız adı *Ko-k’un* biçiminde yer almaktadır. Bu ad, Kırgız adının tarihte bilinen ilk biçimidir.

Kırgız adının etimolojisi ve anlamı hakkında V.V. Radlof, N.A. Aristov, A. Vambery, V. Munkaşi, L. Ligeti, A.N. Kononov K.İ. Petrov, N.A. Baskakov, , D. Banzarov, S.M. Abramzon, P. Pelliot, Yu. A. Zuev, Ö. Karaev, D. Aytmuratov gibi alimler görüş beyan etmiştir. N.A. Aristov, Usunların gerçek adının Kırgız olduğunu söyleyen gipozetası vardır. V.V. Radlof, Kırgız adının kırk ve yüz sayılarından (*kırk+yüz*) oluştuğunu, kırk grup anlamına geldiğini ileri sürmüştü, bu görüşünü Orhun-Yenisey kitabelerine dayandırmıştır. İkinci görüş ise, ilk önce D. Banzarov, L. Ligeti tarafından ileri sürülen ve sonraları S.M. Abramzon’un da katıldığı, kırk sayısına – eski Türkçe’deki – **iz** çokluk ekinin getirilmesiyle oluşan **kırk-iz** kelimesi, yani *kırk boy*, *kırk oymak* anlamlarına gelmektedir (Kıldıroğlu, 2013:29,30,36).

Kırgız adının kullanılmaya başlayışı ve diğer milletler tarafından kayıtlara geçirilişi bilindiği gibi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır (Kalkan, 2006:28).

Tarihin birçok dönemlerinde, değişik coğrafyalarda büyük devletleri kurmuş olan Türkler, boylar şeklinde geniş bir coğrafyaya yayılmıştır ve yaşamlarını buralarda devam

ettirmişlerdir. Bu boyların birisi de Kırgızlardır. Kırgızlarla ilgili ilk malumatları Çin kaynakları vermiştir. Kırgızlar, ilk devletini M.Ö. III. asırlarda kurmuşlardır.

Çin kaynaklarına baktığımızda ordan aldığımız belgelere göre, VI – IX. yüzyıllar arasında ilk Kırgız devletini kuranlar fiziksel olarak genellikle uzun boylu, sarı saçlı, kızıl yüzlü, mavi gözlüdür.

Kırgızların bu devleti kurdukları dönemde günümüzdeki Kırgızistan topraklarından doğuya ve kuzey doğuya uzanan Orhon sahasından Hakasya'ya kadar olan bölgede hayattalarını devam ettirmişlerdir, sonra Hunların hakimiyeti altına girdikleri belirtilmektedir. Kırgızların M.Ö. II. yy. Çin kaynaklarında ve Orhun'daki Türk yazıtlarında da belirtilmiştir.

Tarihi bilgilere göre Kırgızlar, Göktürk çağında Güney Sibirya'da, aşağı Yenisey (Enesay) kıyılarında yaşıyorlardı. Yenisey (Enesay) kelimesinin anlamına değinmemiz gerekirse, “say” veya “çay” Eski Türkçede ırmak anlamına gelmektedir. Günümüzde de Kırgız Türkçesinde “say” kelimesinin karşılığı dere dir. Onların eski yerleşim yeri kuzeybatı Moğolistan'dan Altay Dağları'yla beraber Aral Gölü, Hazar Denizi ve Tanrı Dağları'na kadar uzanmıştır.

Kırgızlar buralarda aşağı yukarı üç yüzyıl yaşamışlar sonra Buhara yönüne doğru çekilmişlerdir. En son Andican, Namangan ve Altay Dağları civarına yerleşmişler. Bazı kaynaklara göre Kırgızlar 14.yy. kadar Moğolistan'ın batısında yaşamışlar ve burada hala “Kırgız” adında bir gölün bulunduğunu, sonradan Tanrı Dağları ve Pamir'e geldiklerini, kuzeydeki Jungar Hanlığı'nın Kırgızlara baskı yapmasından Issık Göl bölgelerine geldikleri anlatılan bilgiler arasındadır. Kırgızlar, o dönemlerde savaş yetenekleri ve yüksek bölgede yaşamalarının gerektirdiği dayanırlıklarıyla Orta Asya'yı titreten ünlü bir ulustur.

Kırgızların, ekonomilerinin temeli hayvancılığa dayanmaktadır. Koyun, deve, sığır, keçi yetiştirmektedir. Yazın ayran, süt, kımız içer, kışın et yerlerdi. Yaylak – kışlak hayat tarzına sahiptiler. Altın, gümüş işçiliği yaygındır. Avcılığa ise genelde spor ve eğlenmek amacıyla çıkmaktadırlar.

Kırgızların bugünkü vatanına ne zaman geldikleriyle ilgili çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bazı bilim adamlarına göre Kırgızlar bu bölgeye 16 – 17 yy. Geldiklerini söylemektedir. Ancak bazı bilim adamlarına göre de Kırgızların bir kısmı 10. asırdan beri Tanrı Dağları

etrafında yaşıyorlardı. Radloff'a göre Kırgızlar, 14. asırda Tanrı Dağları'nda hayatlarını sürdürmektedirler.

Kırgızlar hakkında Rus araştırmacısı V.V. Bartold'un "Dünyanın Sınırları" adlı kitabında şöyle denmektedir: "Kırgızların bir bölümü IX. – X. yüzyıllarda Tiyan – Şan'ın (Tanrı Dağları) batısında değil, doğusunda göçebe hayat yaşarlardı. Bundan dolayı V.V. Bartold, Kırgız Türkleri için "Kırgızlar Orta Asya'nın kadim halkı" ifadesini kullanmıştır.

Kırgız Türklerinin tarihi esas olarak bir kaç dönemlere ayırmaktayız:

- 1) Gök Türkler
- 2) Uygurlar
- 3) Timur ve Hanlıklar
- 4) Rus Çağrı
- 5) S.S.C.B.
- 6) Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti

İsimlerinin menşei ve Manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kırgızlar Çin tarihi kaynaklarında "Gengün" ve Hia – kia – sseu şeklinde kaydedilmiştir. Çince bu kelime "Kırgız" kelimesine karşılık geldiği ileri sürülmektedir. Kırgızlar genel kaynaklarda Türk asıllı gösterilmekte ve tahminen V-VI. asırlarda, Türkleşmiş kavimlerden sayılmakta.

Medeniyet ve kültür açısından X. yüzyıl sonrası Kırgızlar için bir dönem noktası olmuştur. Bu yüzyıldan sonra diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin de dünyaya bakış açısı İslam dinine göre şekillenmeye başlamıştır.

Kırgızlar bugünkü vatanlarını Tanrı'nın kendilerine verdikleri bir hediye olarak görürler. Onlar vatanlarına hep "altın beşik" demişlerdir. Çünkü 2000 yıl boyunca dağ yamaçlarındaki otlaklardan aşağılara bakan çobanlar, "yeryüzünün kanatları" adını verdikleri karlı dağların oluşturduğu, muazzam bir beşik görmüşlerdir. Göçebe hayat yaşayan Kırgızlar için "beşik'in" çok önemli bir yeri vardır. Günümüzde de her Kırgız çocuğu beşikte büyür, onlar için "beşik" çok kutsal ve temizdir. Kırgız şairleri "beşik" ile ilgili çok sayıda bestelenmiş şiirler kaleme almışlardır. Örnek olarak:

Sallaya, sallaya,

Çok sene, çok sene,

Onumuzu on yıl yerden kaldırdın,

Ardıç “beşiği” annem kadar yaşlanmışsın.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, şiirde beşik anaya benzetilmektedir. Yurdumuz anamız, anamız yurdumuzdur. Bundan dolayı da Kırgızlar vatanına “altın beşik” demişlerdir. “Onumuzu on yıl yerden kaldırdın” mısralarına açıklık getirmemiz gerekir. Bilindiği gibi Kırgızlar önceden çok çocuk sahibi olmuşlardır. Her ailede mutlaka 6-10 kadar çocuk olurdu. Bu sayı Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla ekonomik sıkıntılardan dolayı düşmüştür. Ailede ilk çocuk için yapılan beşik en son çocuğa kadar kullanılır ve korunur.

Çekoslovakyalı bilim adamı Hiliozni: “Orta Asya insanoğlunun ilk beşiklerinden biridir” demekle, Orta Asya’nın insanoğlunun ilk yerleşim mekanlarından olduğu vurgulamıştır.

Diğer milletlerde olduğu gibi Kırgız halkı için de ata mekanı, Tanrı dağları çok değerlidir. Kanıkey Anamız Manas Atamıza ak kalpağı giydirirken şöyle demiş: “Ak kalpağın üst kısmı – ak ebedi kar Tanrı Dağ’ın simgesi, kenarı – Tanrı Dağları’nı mekan eden Kırgız halkının simgesi. İşte bu iki kutsallığı içeren ak kalpak başından düşmesin”. Bundan dolayı günümüzde de Kırgızlar kalpağın üzerinden atlamazlar, kalpağı her zaman yukarı asarlar, kendi kalpaklarını başkasına vermezler, çünkü kalpak vataniyle halkının kutsal simgesidir.

Kalmuklara ve Moğollara karşı XVI – XVII. yüzyıllarda mücadele eden Kırgız Türkleri, Kırgızistan 1860 – 1861 yıllarında Rus Çarı tarafından işgal edilmiştir. 1991 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla Kırgız Türkleri de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır (Dıykanbayeva, 2009:8).

1.2. Kırgız Edebiyatı Hakkında Genel Bilgi

Kırgız Türklerinin XX. yüzyıla kadar yazılı edebiyatları olmadığını kaynaklardan görüyoruz, fakat çok zengin sözlü bir edebiyatı olduğunu biliyoruz. Halk edebiyatında nazim türleri hakimdir. Destan, halk edebiyatı türleri içerisinde, halk hikayelerine önemli bir yer tutar. Kırgız destanlarda “Manas”, “Kurmanbek”, “Er tabıldı”, “Olcobay ile Kişimcan”, “Kedeykan” gibi destanlarında eski adetlerle yaşam pratikleri hakkında

şiiirler, atasözleri, bilmeceler, hikaye ve masallar, efsaneler, dini ve lirik şarkılar, koşoklor, kahramanlık destanlar zengin Kırgız folklorunun önemli çeşitleridir.

Manas Destanı, destanlar arasında Kırgız sözlü edebiyatının şaheseri ve taraftanda dünya edebiyatında en uzun dstandır. 500.000 beyitten fazla ve bugüne kadar sözlü, canlı olarak Manasçılar tarafından aktarılmıştır. Maymanbay, Keldibek, Sağımbay Orozbak Oğlu, Tınıbek, Sayakbay Karala Oğlu, Cusup Mamay vb Manasçıların önemli yeri vardır. Kırgız sözlü edebiyatında musikiyle iç içe gelmiş bir şiir geleneği nesilden nesile geçmiştir. Kırgız halk şairleini “akın” denilir. Şiirlerden, defin okunanlara “koşok”; şikayet ve hasret konulu olanlara “koşoktoşuu”; medhiyelere “moktoo”; taşlamalara “korgoo” denilir idi.

1020 yıllarından sonra Kırgızların yazılı edebiyatı gelişmeye başlamıştır. Kırgız Türkçesiyle yazılan ilk eser 1911 yılında Moldo Kılıç Şamırkan oğlu'nun “Zilzala” isimli şiirler kitabıdır. Erkin Too gazetesi 1924 yılında çıkmaya başlar ve Leninçil Caş gazetesi, edebi eserlere geniş yer vermiştir. Sovyetlet döneminde ise edebiyat ve genel kültürümüzde büyük bir teşkilatlanma olmuştur ve zenliği kapsayan sözlü geleneği olan Kırgız Türklerinin yazılı edebiyatı, bu dönemde giderek gelişmiştir. Togolok Moldo ve Toktogul Satılganov Sovyetler dönemindeki ilk şairlerindendir. Şiirlerinde Sovyet ideolojisini överek, rejim doğrultusunda eserlerini yazmışlardır. Bu dönemlerde, milliyetçi şahsi fikirlerini ortaya koyan ve şiirlerinde Kırgız ve Kazak toplumlarında sınıf çatışması olmadığını belirterek, anti-sosyalist konularda işleyen Kasım Tınıstanov da önemli şahsiyettir. Kırgız Edebiyatı 1920 – 1930. yıllarda Sovyat rejimine uygun bir edebiyat meydana getirilmeye çalışılmıştır. K. Malikov, C. Bökönbayev, A. Tokombayev Sovyet döneminin önde gelen edipleridir. Halklarla olan kardeşliği, Ekim ihtilalinden sonra Kırgızların siyasi ve sosyal alanda kaybettiği gelişmeler, toplum faydası için fedakarlık gösterme, burjuva geleneklerinden ve feodal bağlardan kurtuluş belli başlı konulardır.

Sovyet topraklarının korunması II. Dünya Savaş yıllarında ve sonrası, fedakarlık ve kahramanlık konular revaç bulup, daha savaş temaları işlenir. E. Uzakbayev, S. Eraliyev, S. Cusuyev ve Sovyetler Birliğinin merkezi olan, günümüzdeki Rusya'yı, Rus insanlarını anlatan şiirleri ile dikkatlerini çeken A. Osmonov, bu dönemin ünlü başlı isimlerindendir. 1950 yıllarında yeniçilik ve delenekçilik temaları tartışılmaya başlanır. Bazı yazarların eserleri tenkit edilir. 1960'lı, 1970'li yıllarda ideolojiye ve Lenin'e duyulan hayranlık

yeniden uyanır ve işlenir. 1980’li, 1990’lu yıllarda ise Sovyet konuları, Kırgız Türklerinin edebiyatından çıkarılmaya başlar ve geçmişteki yanlışlıklar karşılaştırılmaya, eleştirilmeye başlanır. Kırgız edebiyatının en ön sıralarda olan Cengiz Aytmatov’dur. C. Aytmatov, sadece Türk dünyasının değil dünyanın en büyük romancılarından birisi olarak kabul edilmiştir. C. Aytmatov’un; Selvi Boylum, Yüzyüze, İlk Öğretmen, Toprak Ana, Deve Gözü, Gülsarı, Gün Olur Asra Bedel, Beyaz Gemi, Dişi Kurdun Rüyaları gibi bütün eserleri şaheser niteliğinde olan birçok roman ve hikayeleri bulunmaktadır. Günümüzde Türkiye’de Beyaz Gemi üzerinde film çekilmiştir. Bu da Türkiye Türklerine ve Türk Dünyasına en büyük yarar ve hizmettir. Türkiye tarafında her yeni neslin idrakine ve anlayışına hitap edecek bir proje üretilmektedir (Börübayev, 2016:24).

BÖLÜM 2: MANAS DESTANI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

2.1. Destan Tanımı

Epos, günümüzdeki Türkçede destan denilir. Epos sözlüklerde “anlatma, söyleme” gibi anlama gelir. Folklor de epik türe giren şiir şeklindeki oldukça büyük eserlerdir. Destanlarda halkın tarihi hayatı, medeni-sosyal durumu, munasebetleri, gelenek, görenekleri, gelecekte bekleyen beklentileri gibi tarzlar geniş bir şekilde rastlandırılır. Eski destanlarda mitolojik belgiler şidetli olsa zaman geçince destanlar insan hayatının gerçekçi görüşlerine yakınlaşma sürecinin olduğunu görebiliriz. Destan dünyanın pek çok halklarına nitelikte olsa da Kırgız halkında onların özel muazzam örnekleri olmuştur. Kırgız Destanların uzunluğu, ordaki olayların, hikayelerin kapsamına bakılarak şartlı olarak *ulu* (büyük) destan (“Manas”) ve *kence* (küçük) destanlar (Manas’a karşılaştırmalı başka destanlar) denilerek ikiye ayrılmıştır. Bunun yanında da ideolojisine, olayların niteliğine göre kahramanlık ve yaşamsal-toplumsal diye iki tarafa ayrılması yapılmıştır. Kahramanlık Destanların mahiyeti başkahramanların dışarıdan gelen düşmanlara ve iç düşmanlara karşı mücadelesi kalıplanmıştır. Halkın kahramanı çerçevesinde milli ideoloji bütün sağcı olarak sıfatlandırılır. Böyle Destanlara “Manas”, “Manas”, “Canış-Bayış”, “Kurmanbek”, “Şırdakbek”, “Er Tabıldı”, “Cañıl Mırza” vb. Yaşamsal-toplumsal destanlara halk hayatının her çeşitli tarafları – özgür bir sevmeğe arzu etmesi, eski adetlere karşı mücadele, yönetim karışıklıkları vb. her türlü koşullarda yaşam şartlarıyla alakalı olaylarla oluşturulur. Kırgızların ata-babaları nesillere toplumsal-yaşamsal manadaki: “Sarinci-Bököy”, “Kedeykan”, “Kococaş”, “Olcobay ile Kişimcan” vb. destanların bırakmıştır. Destanda irticalen siir söyleyen şairler veya ozanlar tarafından sanatçılığın başka türlerinin (Kopuz, ağız kopuz, çeşitli besteler, sinkretizm) yardımıyla halka ulaştırılmıştır (Asanov, 2004:247).

2.2. Manas Menşei

Manas adı indi-avrupa dillerinde “Manas” denilen çok eski kelime ile yakındır. Bu kelime bahsedilen dillere aşadaki gibi manalara sahiptir. 1. Can (ruh); 2. Akıl-es, akıllı, danışmanlık; 3. Keñ beyilli, ayköl; 4. cesur, kormaz, 5. maksat, amaç, istek. İndi-avrupa dillerinde onomostikasında bu kelime aktif rol oynamıştır ve hüdaları, destan hahramanların, toprak-suların adlandırışı. Siyasi, dini, medeni bağlantıların neticesinde

indi-avropa dillerinde konuşan halkların birisinden Kırgızlara asimili olmuş, destanın başkahramanının prototibi olan insana titül olarak kullanılmıştır (Karıpkulov, 1995:655).

2.3. Manas Destanı Üzerinde Çalışmalar

Manas Destanı üzerinde bilimsel çalışmalar XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlatılmıştır. Manastanuu ilmi ortaya çıkmış ve kendine özellikleri katmış.

Manas Destanı üzerinde ilk olarak ilmi şahsi fikrini söyleyip, destanın bazı kısımlarını kağıta düşüren insan Ç. Valihanov idi. Bilim adamı Manas Destanın “Kökötöy’ün aşısı” denilen önemli konulu parçasını ele almıştır ve büyük görkemli bir eser olduğunu adaletli belirtmiştir.

Manas Destanı ile iyi tanışmış ve Destanın bütün hikayelerin kağıda düşürmeye çalışmış, aynı zamanda ilmi analizini yürütmeye niyetli olan bilim adamı B.B. Radlof idi. Eğer Kırgız topraklarına Ç. Valihanov 1850’lerde gelmiş, B.B. Radlof ise 1860’larda iki kere gelmiştir. B.B. Radlof Manas Destanının üç bölümün yazıya geçirmiştir. Bu yazıtları 1885 yıllarında ciltlerden oluşan “Küzey Türk Boylarının Halk Edebiyatının Örnekleri” isimli ciltleşmiş eserinin 5. Cildine Kırgız, Alman dillerinde yayınlanmıştır. Metni yazıya geçirme işlerinde zorlukları çektiğini bahsetmekte ve yazıya geçirmede eksikler olduğunu söylemektedir. B.B. Radlof yazmış olduğu çalışmanın bilimsel değeri büyüktür. Giriş sözünde ilmi şahsi fikirlerini ortaya koymuştur. Kırgızlarda söz ustacılığı, onun içerisinde de ayrıca kahramanlık destan gelişmiş olduğunu, destanın birçok ciddi özelliklerini dikkate alır ve adaletli değer verir.

M. Auezov “Kırgız eldik baatırdık pozması Manas” isimli eserinde destanın birçok özelliklerini ilmi vaziyette derin tahlil eder. M. Auezov 1920’lerden ömrünün sonuna kadar Manas Destanına ilgi çekmiş, şahsi fikirlerini söylemiş, Manasçıların sanatkarlığını, destanın mevzu düzeni, tarz şekili, görkem formülü gibi destanın asıl meseleleri geniş bir ilmi çözümlemeden geçirmiş.

Manas Destanı’n bilimsel araştırma yapan K. Rahmatulin’in çalışmaları (Manasçılar, Uлуу Patriot, Ukmuştuu Manas) de öneme almalıyız. Manaçılar hakkında bilgileri toplamış ve onların sanatçılık özelliklerini, ayrıca büyük manasçılar Sagımbay Orozbek oğlu ile Sayakbay Karala oğlu’nun nüshaları hakkında değerli şahsi fikirlerini ortaya koymuştur.

Manas Destanı'nı araştırmada B.M. Jirmunskiy'in yeri ayrıca öneme sahiptir. O, "Vvedenie v izuçenii Manasa" (Manas Destanı'nı Araştırmaya Giriş) isimli eserinde tarihi karşılaştırma araştırma yöntemini kullanmış ve Manas Destanı'ndaki birçok konular üzerinde kayda değer bilimsel araştırma yapmıştır.

Manas Destanı üzerinde yapılan çalışmalar çeşitli nitelikte, çeşitli konularda binden fazla çalışmalar yapılmıştır. Onun içerisinde B.M. Yunusaliev, R.Z. Kıdırbaeva, S. Musaev, E. Abdılđaev, R. Sarıpbekov gibi bilim adamlarının çalışmalarını ayrıarak gösterebiliriz.

Manas Destanı'nı bilimsel araştırmada çok başarılar olmuştur, ama Destana ilgili birçok meseleler, konular geniş bilimsel araştırmalara ihtiyacı vardır (Karıpkulov, 1995:685).

Türkiye'de ise Manas Destanı üzerinde çalışılan çalışmalar 1934 yılında başlatılmıştır. İstanbul'da "Azerbaycan Yurt Bilgisi" dergisinde Abdulkadir İnan "Kırgız Dil Yadigarlarından Manas Destanı" isimli makalesi Türkiye'deki bilim alanına ilk olarak yazılmıştır. 85 yıldan beri Manas Destanı üzerinde birçok çalışmalar yapılmıştır.

Türkiye'de Manas Destanı üzerinde yapılan çalışmalar ile bibliyografyasını Hayrettin İvgin 1987 yılında yapmıştır. İkinci olarak ise Güzin Tural ve Naciye Yıldız 1995'te hazırlamışlardır. H. İvgin yaptığı bibliyografya kıyasla ikinci çalışma de sistematiktir. G. Tural ve N. Yıldız tarafından hazırlanmış bu bibliyografya, Sempozyum Kitapları, Dergi Özel Sayılar, Kitaplar, Makaleler, Ansiklopediler, Edebiyat Tarihleri ve Antolojiler başlıkları ile altı bölüme ayrılmıştır.

G. Tural ve N. Yıldız tarafından hazırlandığı bibliyografyadan yedi yıl geçmiştir. Bu zamana kadar Manasla ilgili birçok araştırmalar olmuştur. Özellikle, yapıldığı bibliyografyada bazı çalışmalar gözden geçirilmemiştir, dolayısıyla bibliyografyada yer almamış demektir. Şunu belirtmek gerekir ki, en zor çalışmalardan birisi bibliyografyada yapmaktır (Demir. 2002:59)

2.4. Sagımbay Orozbek Oğlu Hakkında Bilgi

Büyük bir comokçu ve manasçı olan Sagımbay Orozbekov Issık-Göl bölgesindeki Kabırğa olarak isimlendirilen yerde bir "tavşan yılı"nda (1867) doğmuştur. Zor bir çocukluk dönemi geçirmiştir. Babasının vefatından sonra ailece Narın'a göçmüşlerdir. Günümüzde Sagımbay Orozbekov "büyük manasçılar" arasında anılmakla birlikte oluşturduğu varyant halen genç manasçılar tarafından ilgiyle ve özenle anlatılmaktadır.

Manas Destanı'nın üç bölümünü de anlatabilen bu büyük manasçının ilk adımları da rüyasında verilmiş ayanlar sonucunda başladığı bilinmektedir. Manasçılığına yön veren ilk “rüyası” aşağıdaki gibidir:

Sagımbay manasçı ayan veren rüyayı ilk kez on beş yaşında görür. Babasının vefatıyla Narın'ın Koçkor ilçesine yerleştikleri yılın baharında bölgede bulaşıcı bir hastalık yayılır. Hastalık Sagımbay'ın ailesine de bulaşır, tüm aile fertlerini hasta eder. Hastalığın etkisiyle inleyerek uyku ile uyanıklık arasında geçer günleri. Bir gece Sagımbay rüyasında bir tarlada tek başına giderken birçok büyük boz üy (Kırgız çadını), neredeyse bir dağ büyüklüğünde devasa atlar, her yerde kılıç, nayza (mızrak) gibi silahlar gören çocuk şaşkınlıkla donup kalır. Bir anda önünde bir atlı peyda olur ve “korkma oğlum, bu evlerin sahiplerine kimsenin gücü yetmemiştir!” der. Sagımbay boz üyelerden birine adım atar ve içinde geniş omuzlu, iri kemikli alpieri görür. Oturanlar çocuğa misavirperverlikle yaklaşır, başköşeye oturtur. İçlerinden biri fıkralar anlatarak herkesi güldürüyorken bir anda bir başkası “bu çocuk comok anlatırmış” der. Sagımbay çekinip “hayır ben anlatamam” diye karşı çıkar. O esnada dışardan kahraman giysileri içinde bir genç, elinde ay baltasıyla içeri girer ve “anlatır mısın ya da başını keseyim mi” diye sorar. Fıkra anlatan adam “anlatırım de, genç yaşında mahvolma” diye telkinde bulunur. Korku içinde kalan çocuk çaresiz “anlatırım” der. Çocuk üç defa “anlatırım” dedikten sonra orada bulunan herkes yola çıkmak üzere atlarına atlayıp oradan uzaklaşırlar. Sagımbay tam o sırada uykusundan uyanır. Şafak sökmüştür Evden çıkanları kanlı canlı görmüştür. “Evden çıkanları gördünüz mü” diye ailesine heyecanla sorar. Onlar da gördüklerini ifade eder. O gün evde hasta olan kim varsa iyileşmiştir. Bunun üzerine bir koyun kurban ederler. Olaydan sonra hem Sagımbay, hem de ağabeyi Alışer Manas anlatmaya başlarlar (Nuranova, 2018:54).

Kırgız İlimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitütün el yazmalar fondu'ndaki bilgilere göre Sagımbay daha küçüklüğünden şiir söyleme yeteneğe sahip olmuştur. Halk onun Manas destanından parçalar söylemesine kadar lirik ve mizah karışık şiirleriyle tanımıştır. O, halk tarafından büyük “comokçu” (meddah) olarak tanılrsa da her türlü sanatları yaratmayı bilen ve yeri geldiğinde söylemesini de iyi bilen hale gelmiştir. Sagımbay bunun dışında lirik şeklindeki şiirleriyle bir yandan *koşok* (ağıtlar) söyleyenlerin arasına da iştirak etmiştir. Şunu da unutmamamız gerekir ki o, düşün

derneklerde halka hitap etme ve günümüz tabiriyle bir nevi sunuculuk görevini üstlenmiştir.

Sagımbay Manas Destanının söylemesine ve devam ettirmesine sebep olan birisi vardı. O da ağabeyi Alışer idi. Alışer, destan konusunda müstakil ve donanımlı bir insandı. Sagımbay'ın bu dereceye ulaşmasına ağabeyine borçluydu diyebiliriz. Yalnız bazı rivayetlere göre farklı versiyonları da göze çarpmaktadır. Tanınmış araştırmacı K. Rahmatullin Sagımbay ile ilgili şunları zikreder: “Şapak Manasçıya göre Sagımbay evvela tanınmış Tımbek Manasçının öğretmeni Çonbaş'ı (Narmantay) dinlemiştir. Sagımbay'ın çok ilgisini çekmiş ve merak salmıştır destan söylemek ve öğrenmek için Çonbaş ile gitmek istemiştir”, - diye kaydeder. Hakikaten Sagımbay'ın Manas Destanını ilk olarak hangi manasçıdan dinlemesi ve hangi insandan ilk ders alması onun sanatçılık yolunda önemli yeri vardır. Fakat şunu unutmamalıyız ki, Manasçıların yaratıcılığındaki genellikle önceden kabul edilerek gelen adete göre gelecek Manasçı ilk işittiğini hepsini ömrü boyunca aynı şekilde ve tarzda saklama zorunluluğu yoktur. Aksine kendisinden büyük ya da yeteneği itibariyle yüksek olan comokçulardan dinledikleri kalbine bir tohum olarak yerleştirmiştir. İnandığı ve doğru bulduğu ahenk ve parçaları da kendisine katmış ve istifade etmiştir. Buna göre o kendi nüshasını yaratmakta kendisi duyan her Manasçının nüshasındaki daha yüksek örnekleri kendine katarak üstesinden gelmiştir. Hatta bu imgesel mısralar o Manasçının, bu epizod, parça şunun veyahut bunun parçası dememiştir. Manas söyleyen her birey veyahut yetenek sahibinin parçaları ustalıklı söyleniş ve halk tarafından özenle dinlenmiştir. Halk ayırt etmeden kabul etmiştir. Dinleyici olarak halk bu parça şunun parçasıdır veyahut şu mısralar ötekinindir dememişlerdir. Aksine önce halka geniş yayılan veya hoş kabul eden örneği ölçüt gibi almış genç Manasçıya veya yeteneği o kadar olmayan okuyucuya bu parçayı o büyük comokçu böyle söyler der, seninki bu taraftan ona yetmiyormuş gibi eleştiri fikrini vererek talep etmişlerdir. Kısacası Manas Destanı kendisi nasıl bütün halkın ortak sözlü ürünü olsa her comokçu bulan daha yüksek bulgu de işte bütün halka ortak görünüm, şu geleneğe layık her söyleyici başkaları üretmiş bütün meşhür örneklerini geniş bir şekilde sadece faydalanmaktan değil, hiç bir zaman bu yerin başkasından öğrendim diye bahsetmemiştir. Öyle bir talep kimsenin aklına bile gelmeyen bir tarz olmuştur.

Sagımbay kendi nüshasını oluştururken bu usulu faydalanmıştır diyebiliriz. Ona ait olan nüsha yüksek seviyedeki görkemli sıfatı buna şahittir. Elbette, halkın hoşuna giden, her

tarafından doğru gelen nüshayı düzenlemede comokçunun öz yeteneğinin seviyesini bir taraflı bakmak olmaz, lakin aynı zamanda o Manasçı öncekiler işlemiş olanı nasıl üstesinden gelmesi önemli manaya sahip görüşlerinden biridir. Sagımbay'dan Manas Destanını kaydetmek başladığında 55 yaşına gelmişti. Bu yaşa kadar halk ağzında olup kendi döneminin en büyük comokçularından eğitim almış ve halk ünlü Manasçıların artık bulguları geniş bir şekilde özleştirmiş (elbette, Sagımbaya eğitim veren her büyük comokçunun kendisi de bu şekilde bu yolda yürümüştür ve kendilerinden öncekilerin bulgularını özleştirmiştiği söz konusu değildir) ve yetenek gücüne göre kendi bulgularını de ilave ederler. Bu iki faktör her Manasçının sanatçılığında önemli yere sahiptir.

Sagımbay'ın kimlerden ders aldığı hakkında Manas araştırmacısından biri olan K. Rahmattulin'in elde ettiği ve o zamanlardaki yaşlı insanlardan aldığı bilgilere göre: "Sagımbay o dönemdeki büyük Manasçıların hepsin dinlemiştir. Onlar şunlardır: Çonbaş, Tınıbek, Naymanbay sadece bunlar değil, Balık ile Keldibeği de dinlemiştir ve örnek aldığı söylenilmektedir. Keldibek Sagımbay'a Manas'ı söylettirir ve hoşuna gider, lakin sesin o kadar yetişememiş diye sesi, el kaldırma ve başka hareketleri öğretmiştir" – diye kayda alır.

Her Manasçı kendi nüshasını ortaya koymada önemli manaya sahiplenmesinden biri de sürekli sözlü söylemesi ve o nüshanın bütün halkın fikrine geçmesi önemlidir. 15-16 yaşından başlayarak Manas okumaya başlayan Sagımbay kendi nüshası kağıt sayfasına düşene kadar kırk senedir halk arasında comok söylemiştir. Bu dönem içerisinde onun okuduğu comoklorunu çok insanlar, dinleyiciler eleştirisinden geçirmiştir demektir. Sagımbay comok okumaktan başka hiç bir meslekle uğraşmamıştır, hep Manasçılık sanatkarlığıyla ailesinin refakatçısı olmuştur (Manas, 2014:7). Sagımbay 1930 yılı Koçkor ilçesinde vefat etmiştir. (Cusupov, 1992:72).

BÖLÜM 3: SAGIMBAY OROZBAK OĞLU NÜSHASINA GÖRE KIRGIZ TÜRKLERİNDE İSLAMİYET ÖNCESİ DİNİ İNANÇLAR

3.1.Kırgız Türklerinde İslamiyet Öncesi Dini İnançlar

3.1.1. İnanç Nedir?

Konumuz inanç üzerinde olduğu için öncelikle inanç kelimesinin tanımı ile ilgili bazı bilgileri tespit etmeyi uygun görmekteyiz. Ayrıca "İnanç" ile ilgili bilgiler sözlük ve kaynakların farklı tanımlar yaptığını görmekteyiz.

"İnanç bir şeyi güvenle doğru sayma tutumudur. Buna dair, yeterince gerekçesi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi doğru sayma, akıl yoluyla genel geçer bir doğrulama yapmadan başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, bir kuşku olmaksızın hissetmektir", "İnanç, bir düşünceye bağlı bulunma, Tanrıya, iman, bir dine inanma, itimat, birine duyulan güven, inanma duygusu, inanılan şey, görüşe öğretidir". İnanç ve din kavramları birbirinden farklıdır. Özellikle, din denen toplumsal kurum inanç ve tapınma gibi adlı iki bölümden oluşur. Her iki bölümün temelinde de kutsallık ve yasaklama kavramları vardır (Yılбір, 2006:82).

İnanç, inanan zihni, inanışlık, inanış zihni, inanış. Öğretmen gençlere inanışla ders verir. İnanıcı Kırgızlar namüs ile gerçekleştirdi. Ben kendime nasıl inansam, sana da aynı şekilde inanırım (KTTS, 2010:574).

"İnanç", sözlük anlamı ile "kişice ya da toplumca, bir olgunun bir düşüncenin, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olarak kabul edilmesi" demektir. Bu anlamda o, din, politika, ahlak vb. insan düşüncesinin geniş bir bölümünü içine alır. İnanç, yalnızca bazı metafizik veya aşkın varlıkların mevcudiyetini kabullenmeyle sınırlandırmak doğru değildir. Buna göre inanç bir kimsenin günlük davranışlarını, yaşamını etkileyen, başkalarından öğrenme yolu ile kazanılan düşünce varlığıdır. Nedeni belli olmayan bir olayın yorumudur (Polat, 2008:55).

"İnanç" sözcüğü için kaynakların çeşitli tanımlar yaptığını görmekteyiz. "İnanç bir şeyi güvenle doğru sayma anlamındadır. Buna dair, yeterince gerekçesi bulunmayan, kesin olmayan bir şeyi akıl yoluyla, doğru sayma genel geçer bir doğrulama yapılmadan başkasının tanıklığı üzerine kurulmuş kanıtları, bir kuşku olmaksızın onaylamadır". "İnanç, bir düşünceye bağlı bulunma; Tanrıya, bir dine inanma; iman; birine duyulan

itimat, güven; inanma duygusu; inanılan şey, görüş ve öğreti”dir. “Din ve inanç kavramları birbirinden farklıdır. Belirtmek gereken, din denilen toplumsal kurum inanç ve tapınma isimli iki bölümden oluşmaktadır. Her iki bölümün temelinde de kutsallık ve yasak kavramları vardır.”

İnanç, topluluklara millet olma özelliği kazandırarak ortaya koyan ve kültür kavramını meydana getiren önemli bir unsurdur. İslamiyet’ten önceki Türlerin inanç sistemleri üzerinde birçok görüş ileri sürülmesi ve konuyla ilgili birçok terim ve kavramın ortaya konması Türklerin İslamiyet’ten önceki inanç sistemleri için “Gök Tanrı İnancı, Totemizm, Toyonizm, Şamanizm, Tek Tanrı Dini” gibi terimlerin kullanıldığını görürüz; Lakin bu terimlerin karşıladığı kavramlar üzerinde de araştırmacıların çeşitli yorumlarıyla karşılaşırız. Bu sahada çalışanların bir kısmı bu terimleri bir inanç sistemi yani din olarak gösterirken, diğer bir kısmı ise bunların birer din değil, sadece inanış olduğunu kanıtlamaya çalışırlar (Artun, 2013:94). Bu gibi bir çok inanç üzerinde bilim adamları kendi yorumlarını yapmıştır. Kırgızlarda *inanç* kelimesinin yerine *işen-* kelimesi de kullanılmaktadır.

3.1.2. Gök Tanrı İnancı

Paleo-Türk yazıtlarında, Gök iki sıfat kazanır. Gök, *üze* “yüksek”tir, ve *kök* “mavi”, “mavim tark”tır. Ayrıca, “güç” *küç* ve, dolayısıyla “kudret” *küçlüg* ile donatılmıştır, ancak bu kelime hiçbir zaman kullanılmamaktadır. Moğol çağında, Gök, özellikle *mongke* “sonsuz”dur. Bütün bunlara bakarak, yaklaşık olarak bir Gök Tanrının olağan nitelikleridir.

Kök ismi yazıtlarda daha ender rastlanmakta olup, bu isimle Orhon yazıtlarında fakat iki defa, Elegeş yazıtında ise bir kere karşılaşılmaktadır; buna karşın, çok zaman sonra ortaya çıkan *Oğuzname*’de kök sık sık tekrarlanır. Aslında bu kelimenin çok yaygın bir şekilde kullanılmış olduğu kesindir, ayrıca başta Koman ve Osmanlı dili olmak üzere birçok Türk lehçesinde göğün adı olmuştur. *Codex Comanicus*’ta, gök kelimesi, latinceye *caelum* olarak ve tengri de *deus* olarak tercüme edilmektedir. *Kök* kelimesinin tam anlamı çok tartışılmıştır ve bunun, maviden ziyade gri renk demek olduğu kabul edilmiştir. En azından, göğün o denli özel bir rengini hatırlatmaktadır ki, göğü adlandırmadan evvel, “göksel” anlamını kazanmıştır. Türkler, kendilerini *kök türük* olarak, Moğollar da *köke* (Köke Moğol) olarak adlandırmışlar; ve de ayrıca, gökle sıkı sıkıya bağımlı veya gökten

kaynaklanan cisimlere mavi, *kök köke* demişlerdir. Daha yakın zamanlara kadar, büyük göksel Allah ile mavi renk arasındaki ilişki açıkça hissedilmektedir: Ülgen yolu Altay dağlarında mavi bir yoldur. *Kitab-ı Dede Korkut*'ta sık sık atıf yapıldığı üzere, Gök'ün "maviliği" ve onun "güzelliği" arasında bir ilişki kurmanın olanaksız olmadığını düşünüyorum, özellikle bu ilintiyi Allah'ın olağan bir sıfatı olarak görmemekteyim (Kazancıgil, 1998:92).

Geleneksel Türk dini döneminden başlayarak, Türk din tarihi, Tanrı inancının sürekliliği ve kutsalın tezahürlerinin çeşitlenmesinin sayısız örnekleriyle doludur. Bir kere, bu dini tarih içerisinde bilebildiğimiz en eski terim "*Tanrı*"dır. Çin yıllıkları Hunların bir Gök Tanrı'ya inandıklarını bize veriyor. Millattan önceki Çin kaynağı *Şi-ki*'de Tanrı kelimesi, Hun *Tan-hu*'su *Mao-ton*'un unvanları arasında zikrediliyor. Hatta ondan da önce, M.Ö.V. yüzyılda yaşadığını bildiğimiz *Konfüçyüs*'ün eserlerinde Tanrı'ya ifade etmek üzere, onun Çince karşılığı olan "T'ien" tabiri kullanılıyor. Esasen, anlaşılan Çin'e, "*Kudretli Varlık*" olarak *Gök Tanrı* inancını soğanlar da Türkler olmuşlardır. Sinolog W. Eberhard'ın araştırmaları, M.Ö. 1500'lerde Çin'de zirai kültür ve kuzey yöresinde iptidai avcılık hakim iken, *Shang* sülalesi döneminde (M.Ö. 1450-1050) orada önemli bir kültürel değişimin yaşandığını ve böylece kuzey-batıdan Türklerden Çin'e, at yetiştiriciliğine dayanan çoban kültürünü getirdiğini; eskiden, Çin'de toprak ve verimlilik ilahları hakim iken, bu defa Gök Tanrı inancının etkisi ile orada semavi kültürün egemen olmaya başladığını göstermektedir. Bu dönemde, *Lo-Yang* şehri *Gök dini*'nin etkisiyle, dünyanın merkezi ve iktidar sahibi hükümdar da *Gök*'ün oğlu şeklinde anlaşılmaya başlamıştır. Halbuki Çin kültüründe temelde "*Gök kültü*" mevcut değildir ve *T'ien* şekliyle *Tanrı* kelimesi oraya Türklerden geçmiştir. *Çu*'lar döneminde bu değişim daha da hızlanmış; nitekim *Konfüçyüs* bu dönemde yetişmiştir. Onun fikirleri zirai kültürün değil, fakat bozkır kültürünün etkilerini yansıtmaktadır (Günay, Güngör, 2009:56).

Kırgızca Göktanrı "Teñirçilik" ifadesiyle, özel anlamda Kırgız Türklerinin kendilerine özgü inancı kastedilmektedir. Kırgız boyları İslamiyet'i kabul etmeden önce yer yer yukarıda bahsedilen değişik inançları tutmuşlardır. Bilindiği gibi eski Türk dini inanç sisteminde başlıca yer Tāñrı/Tengri yani Gök Tanrı'sına ayrılmakta ve Orhun-Yenisey yazıtlarında da ondan söz edilmektedir. Dolayısıyla Hun göçebe Türk boyları arasında da yaygın bir inançtı olduğunu görüyoruz. Kül-Teğın'e adanan yazıtlarda bu mısraları okuyabiliriz: "Türk halkının adı ve ünü daim olsun diye babam hakanı ve annem katunu

yüceltmek Gök, Hanlara devletler bahşeden Gök, Türk halkının adı ve ümü daim olsun diye beni bakan yaptı” denilir.

Eski Türk yazıtlarında Gök ile ilgili kaynaklarda bulunan bilgilere göre onu devlet yöneticilerinin kaderlerini çizen yüce tanrı olarak tasvir ettiğini anlıyoruz. Hakanların hakimiyetinin Gökten verildiğine inanılmaktaydı ve bu düşünce göçer konarlar arasında yaygınmıştır. Kırgızlar Türkleri erken dönemlerde tıpkı diğer Türk boyları gibi “Kökö Tenir”/Göklerin Tanrı’sına inanmışlardır ve Yenisey yazıtlarında geçen “Tenğri elim” (kutsal yurdum) gibi ifadeler onların Göklerin tanrısına olan inancına işaret edilmekteydi (İmanova, 2015: 204). Gök Tanrı inancı yukarıda bahsedildiği gibi millietten önce ortaya çıkmış ve günümüze kadar ulaşmış diyebiliriz.

Bizim çalışmamızda ise Gök Tanrı inancı ile ilgili oldukça önemli yer almıştır. Sağımbay Orozbek Oğlu’nun nüshasına göre Manas destanında Gök Tanrı inancına dair bazı parçalar:

Munu aytıp er Eşte	Bunu deyip Er Eşte
Çetindüü kıya çet menen,	Üvez ağaçlı yamaç boyunca,
Betegelüü bet menen,	Çalılıklı yüzden,
Salınıp kelgen señirden,	Salınıp gelmiş dağ eteğinden,
Canında Manas ceeni,	Yanında Manas yeğeni,
Cardam tilep teñirden.	Yardım ister Tanrı’dan. (Akmataliyev I, 2017:366).

Burada Manas anne babası olan Eşte ile askerleri göz altına almaya giderken Tanrıdan yardım istediğini görüyoruz.

Kökö teñir urdu go,	Gök Tanrısı çarptı sanırım,
Tögüldü mintip cinibiz.	Böylece dağıldık. (Akmataliyev I, 2017:718).

Manas ordusu ile Tekes han’a saldırır ve yener. Bu mısralarda Gök Tanrı’ya olan inancı görüyoruz.

Manas Köödöñ alp ile olan seferindeki mısradaki İslam dini ve Tanrı inancı bir ortamda yer almaktadır:

Temir soot kiyinip,	Demir zırhı giyinip,
Teñirine sıyınıp,	Tanrısına sığınıp,

“Alda!” – dep, atka mingeni,
2017:425).

“Allah!” – diye, ata bindi (Akmataliyev I,

İslam dini ile beraber yaşamasının önemli sebeplerinden de birisi mısradaki geçtiği gibi fiziksel bir şeye tapınmadan bir güce inanmasıdır.

**Altın, kükümüş but kılıp,
Ak korgoşun kut kılıp,
Kuday – dep cardam tilegen,
Kup azganın bilbegen.
Akılı cetpeyt koldoogo
Altın, kükümüş, temir – dep,
Atın koyup Misburuş,
Aa sıyınp teñir – dep,
Dünüyö, malı çak kelgis
Asıldın baarın aa çaptap,
Azezil cüröt mazaktap,
Baarın cerge cutkurup,
Ne ciberbeyt kazaptap.
Azgırganı azezil,
Ak talaanın duşmanı.
Osasil degen süröödö
Ayatı bar anık bil!
Temirdi koyup, teñir – dep,
Kaapırdı kuday urarbí?
2017:503).**

Altın, gümüşten put yapıp,
Ak kurşunlu kut yapıp,
Hüda – diye yardım dilemiş,
Tam azgıgını bilmemiş.
Akı ermez kollamaya
Altın, gümüş, demirin – diye,
Adını koyup Misburuş,
Ona ibadet edip tanrı – diye,
Dünya malını sayısız
Değerli olan her şeyi yapıştırıp,
Azezil gezmekte eğlenip,
Toprağa hepsini yutturup,
Bırakmaz gazaba uğratmadan.
Baştan çıkardığı Azezil’in,
Hak Teala’nın düşmanı.
Yasin denilen surede
Ayeti var aşıkâr bunu bil!
Demiri koyup, tanrı – diye,
Kafiri Hüda çarpmaz mı? (Akmataliyev I,

Kırgızların eskiden beri devam eden inanç unsurları ile yeni inanç sistemi olarak İslam diniyle hiç bir zaman engel olmamıştır.

3.1.3. Totemizm.

Görüşlere göre, temel inançlardan birini oluşturan totemizmin menşesi, Avustralya klanlarının menşesi dini olarak kabul edilen sistemde de müşterek bir “ataya” bağlanma inancı vardır. Bu gibi aynı klan mensup olanlar, o klanın atası kabul edilen totem hayvanı veya bitkinin soyundan gelmiş kabul edilmektedir. Burada hayvan ve bitkileri gözlerinde

son derece büyütmeaktedirler. Totemizmin prensipleri, Avustralya'nın coğrafi şartlarına göre idi. Aynı anda totem öldürülmezdi, aynı toteme bağı olan kadınla da cinsi ilişkide bulunulmazdı.

Totemizmin din olup olmayacağı düşüncesi araştırmacıların dikkatini daha çok çekmiştir. W. Koppers, Djems Frezer'e göre din değildir. Emile Durheim'e, Freud'a göre de bir dindir. Menşesi Avusturalya olan totemizmle ilgili hem arkeolojik hem de etnografik kaynaklar mevcuttur.

Araştırmacılar arasında Totemizmin Türklerin dini olup olmadığı tartışması geçmişte sözkonusu olmuştur. Türklerde Totemizmi hatırlatan bazı şeyler olsa da, bunlarda totem inancının olduğunu söylemek zordur, ancak komşu kavimlerde geçtiğini İ. Kafesoğlu savunmaktadır.

Eski Türk inancında hayvanlara verilen önem, zamanında yıldızlara ait tasavvurlara bağı olarak hayvanlarla temsil edilmesidir. Bu suretle on iki hayvanlı Türk Takvimi de ortaya çıkmıştır. Bu hayvanlar; fare (sıçan), ud (inek), pars, tavşan, lu (ejderha), koy (koyun), yılan yond (at), biçim (maymun), it (köpek), tavuk, tonguz (domuz), J.P. Roux, bu takvim Çinlilere ait olduğu görüşündedir. Türk araştırmacı O. Turan da Türk kökenli olduğu görüşündedir (Abdykoulova, 1997:10).

Totemizm klan ve kabile tipi toplumların dinidir. Daha doğrusu kabile, klanın gelişmiş formundan ibarettir. Altay kavimlerinde Totemizmin varlığı uzun süre bilinmemiş ve ancak XX. yüzyılın ortalarında P.J. Strahlenberg, Chodzidle, A. Billing, N. Shchukin, vb. nin öncü mahiyetindeki çalışmaları Başkurdlar, Oğuzlar ve Batı Türkleri gibi çağdaş ve tarihe mal olmuş Türk topluluklarında Totemik sistemin varlığını fikrini güçlendirmiştir (Günay, Günsor, 2009:134).

Bokmurun babası olan Kökötöy'ün aşını verdiğinde geleneksel türk spor oyunlarının biri olan güreş yarışması olur, o güreşe Çinlilerden Coloy çıkınca, Müslümanlardan güreşmeye kimse cesaret edemez. Çünkü bu güreş, bir yarışmadan çok iki tarafın savaş güçlerinin denemesi idi. Namus için Koşoy çıkar fakat iyi pantolon olmayınca üzülür:

Babam Koşoy kiyse – dep,

Bala için cüröm ıntızar,

Batası maga tiyse – dep,

Arnap kılğan abaña,

Babam Koşoy giyse – diye,

Bebek istiyorum,

Duasını bana verse – diye,

Bağışlayıp bunu amcana,

Anday cönün aytpagan Bu halini dememişti
Aralaş cürgön adamga. Arada gezen adama.
Kandagay tegin şım emes, Kandagay boş şalvar değil,
Kalkka bul söz sır emes. Halka bu söz sır değil. (Akmataliyev II, 2017:780).

Mısradaki geçtiği gibi Manas'ın eşi Kanıkey'den pantolon bulacaklar ve güreşe çıkıp yenecek. Burada dikkate alınacak pantolon değil, şalvarın (pantolonun), (kandagay) neden yapılmasında. Mogol dilinde «handaga» kelimesi kırızcaca bağış kelimesini verir. Diye bilirizki, bağış Koşoy'un kabilesinin destekçisi, totemi olmuş. (K.C.Madanova). "Büyük savaşa" giderken Almanbet yan yoldaşı Sırgak'a gözetlemeye gittiğinde Beecin'i (şimdiki Pekin) kurnaz ördek ile dağ koçu koruduğunu ve sürrekli yanında olduğunu görür ve şunları anlatır:

Duşmandın colun saktagan, Düşmanın yolunu korumuş,
Kuu ördök köldön uçkandır, Kurnaz ördek gölden uçmuştur,
Kuyrukka möör baskandır. Kuyruğa mühür koymuştur,
Kulcası belden kaçkandır, Dağ koçu yamaçtan kaçmıştır,
Müyüzgö cazuu cazgandır. Boynuzuna yazı yazmıştır. (Akmataliyev III, 2017: 1149).

Manas Neskara ile olan savaşta kırk çilten destek olur:

Colbors boldu coluna, Kaplan oldu yoluna,
Acıdaar bolup akırıp, Ejderha olup haykırıp,
Kırk çiltendin biröösü Kırk Çilten'in birisi
Kabilan bolup bakırıp, Kaplan olup bağırarak,
Şer bolup biri kürküröp, Arslan olup biri kükreyerek,
Alp kara kuş arbayıp, Alp kara kuş ürperip,
Asmandan butu sarbayıp, Havadan ayağı sallanıp,
Manaska coldoş boluptur. Manas'a yoldaş olmuş. (Akmataliyev I, 2017: 204)

Manas'ı kollayan totem hayvanları üzerinde geçen mısralar:

Manastın cayın aytalık
Baştay tüşüp kaytalık:
Sebildüüsü seksen tört,
Serp salgan cagi kızıl ört,
Beške belgi tört bölüp,
Bet algan cagi örttönüp,
Aalamdan artık sezi bar,
Alooke tügül ar cakka
Numorod, Camşit kelse da
Ala turgan kezi bar.
Karala bayrak, sır nayza
Karılıkka salganday,
Acidaar-cılanı
Artınan soylop kalganday,
Kösöö kuyruk kök börü-
Kök cal erdin cökörü-
Kötünön eerçip alganday,
Asman cakkı aybatı
Alp kara kuş arbayıp
Asmandan butun salganday,
Kara başlı ak buura
Oñ kaptaldan tuptuura
Kalcañ urup kaçırıp,
Kabaktan çıga kalganday,
Karşı aldında köründü
Kara çaar colborsu-
Kayıp eren, kırk çilten
Kaňkor erdin coldoşu.
Kırk çiltendin biröübü
Acidaar bolup soyloşu,
Kabilan biri, biri şer,
Kaşında bar seksen tört,
Biri miñge tiygen er.

Manas'ın durumunu söyleyelim
Bizaz anlatıp dönelim:
Silahlı, gereçli olanı seksen dört,
Hareket ettikleri taraf kızıl yangın,
Beş işareti dörde bölüp,
Yöneldiği tarafı alevlenip,
Dünyadan fazla hisleri var,
Alooke değil her tarafa
Numorod, Cemşit gelse bile
Yenecek dönemi var.
Kara alacalı bayraklı, sırlı mızraklı
İhtiyarlığa bırakmış gibi,
Ejderi, yılanı
Ardından sürünüp kalmış gibi,
Kısa kuyruklu bozkurt-
Kök yelesi erin askeri-
Peşine takılmış gibi,
Gök tarafından heybeti
Alp kara kuş kocaman açıp pençelerini
Gökten saldırarak gibi,
Kara başlı ak buğra
Sağ kaburgasından dosdoğru
Vurarak kovalayıp,
Kabaktan çıkıvermiş gibi,
Tam karşısında gözüktü
Siyah alacalı kaplan
Gaipler, kırk çilten
Cesir erin yoldaşı.
Kırk çiltenin biri
Ejder olarak sürünmüş,
Biri kaplan, biri arslan,
Karşısında var seksen dört kişi,
Biri bine değer er.

**Kızır İliyas barıptır,
Kıyla suluu kız bolup
At cloodon alıptır.
Çiltendin biri kuş bolup,
Alookeni alçuday
Asmandan butun salıptır,
Çağarak kuyruk, çaar ton,
Çamınganı soo bolbos,
Şaın körsöñ sur colbors,
Arstandar bolup kötünüp,
Kırk çilten bolgon boo coldoş,
Kıraan Manas baatırğa
Kılapat aytkan can oñbos.**
(Akmataliyev I, 2017:612).

**İt
Başına mamık koyuπτur,
Kol - ayagın çoyuπτur,
Katını bar kaşnda,
Mamık cazdık başında,
Kasiettep bir itti
Koygon eken oşondo.**

**Bizdin eldin baarının,
Körüp tursuñ arbının,
Katını adam, erkegi it,
Kabılanga karaybız.**
2017:473,478).

Alooke Manas'ın odusunan korkarak oğluna Beecin'e doğru kaçmalarını söyler:

**Baykap süylö sen, balam,
Manastı arzan oylobo.
Kabılan, şeri, börüsü,
Adamdı körsö umtulgan**

Kızır İliyas gitmiş,
Çok güzel kız olup
Atı yelesinden tutmuş.
Çiltenin biri kuş olup,
Alooke'yi alacak gibi
Gökten saldırmış,
Burma kuyruklu, alaca derili,
Saldırdığı sağ kalmaz,
Şöhretini görsen boz kaplan,
Arslan gibi gözüküp,
Kırk çilten olmuş bu yoldaş,
Cesur Manas bahadıra
Kötü söyleyen can düzelmez

Köpek
Başına koymuş kaz tüyü yastığı,
Kolunu ayağını uzatmış,
Karısı var karşısında,
Kaz tüyü yastığı başında,
Değerini bir köpeğin
Arttırmış o arada.

Bizim halkın tamamını,
Görüyorsun çokluğunu,
Kadını insan, erkeği köpek,
Kaplana tabiyiz. (Akmataliyev I,

Düşünerek konuş sen oğlum,
Manas'ı hafife alma.
Kaplan, arslan, kurdu,
Adamı görünce saldıran

Ayban cırtkıç baarısı,
Atasının körüsü
Katılbaştan koygonu,
Baykap tursam baarısı
Manaska nökör bolgonu
2017:718).

Yırtıcı hayvan tamamı,
Kahrolası onlar da
Hiç biri saldırmadı,
Dikkat etsem tamamı
Manas'ın hizmetine geçmiş.(Akmataliyev II,

Kayıp bala tolgondu.
“Kayda ketip kaldı eken,
Börü bolgon kırk kişi,
Kayda eken?” – dep, oylondu.
(Akmataliyev I, 2017:128).

Çocuk derdini anlayıp sancılandı.
“Nereye gitmiş olabilir
Kurt olan kırk kişi,
Nerde acaba?” – diye, düşündü.

3.1.4. Şamanizm

“XI. yüzyıl tarihçilerinden Gardizi, Kırgız Türklerine dair şu bilgileri veriyor: “Kırgızlar, Hintliler gibi, ölülerini yakarlar ve “ateş en temiz şeydir, ateşe düşen her şey temiz olur gibi inançlar olduğun söyler. Ölüyü de ateş kirlerinden ve günahlarından temizler” derler. Bazı Kırgızlar ineğe, bazısı şahine, bazısı kibriye, bazısı da güzel ağaçlara, bazısı de saksağana, taparlar. Bunlar arasında faginim dedikleri (?) bir kişi vardır; her yıl muayyen bir günde gelir, çalgıcıları ve her türlü çalgı aletlerini getirirler. Çalgıcılar çalmağa başlarken faginim (kam olacak) bayılarak düşer; bundan sonra ondan bu yıl neler olacağını ne beklentiler beklediğini: tehlike, kıtlık, bereket, kuraklık, yağmur, emniyet ve düşman saldırışı hakkında sorarlar. O (kam) hepsini tek tek söyler ve ekseriya onun dedikleri olur” der İnan (İnan, 2017:7).

Çıyırdı doğum yaparken karın sancısı çeker ve **Bakşı, Bübü**'leri çağırmasını ister:

Bakandı karmap bakırdı,
Bakşı menen bübüdön
Nemesin koyboy çakırdı.
Tündüktü karap tüyüldü,
Körgödör candan tünüldü.
2017:61).

Direği tutup bağırdı,
Bakşı ile bübüden
Hiçbirini bırakmayıp çağırdı.
Tündüğe bakarak kıvrandı,
Görenler ümidini kesti. (Akmataliyev I,

Umayla ilgili olarak Orhun abidelerinde kayıtlar vardır: "Umay gibi annem hatunun devletine, küçük kardeşim Kültigin er adını aldı". Bu ibareden anlaşıldığı kadarıyla

Umay kadın menşeli bir varlıktır. Umay tabiri Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lûgat- it Türk eserinde de yer almıştır: "Umayka tapınsa oğul bolur" (Umaya taparsa oğul olur) (Tunç, 2007:32). Manas Destanında ise Umay anayla ilgili mısralar Çıyırdı doğum yaparken anlatılır.

Manas'ı doğarken Çıyırdı Umay anayla konuştuğu parçalar:

Umay ene berişte	Umay Ene melek
Urdu gelip balanı,	Gelip çocuğa vurmuş,
Urganına çıdabay	Vurmasına dayanamayıp,
Ücüddü közdöy barganı.	Vücuda doğru varmış.
“Ak amiri çık! - dedi,	“Hak emridir, çık!” dedi,
Aytkamdı uk!” - dedi.	Sözlerimi dinle!” dedi,
Anda bala munu aytat:	O zaman çocuk şöyle der:
Iğı menen ayda – dep,	“Uygun şekilde sür, demiş.
Iriskim menin kayda? – dep.	Benim rızkım nerde?” demiş.
Urup kirdi Umayñ,	Vurmaya devam etti Umay'ın,
“Ur!” – degen ylyk kudayım.	“Vur!” demiş ulu Hüda'm.
“Iriskiñ calgan cayda – dep,	“Rızkım yalan dünyada, demiş,
Ildamdap suurup ayda – dep,	Çabucak çekerek sür, demiş,
Tar kursakka talaşıp,	Dar karında çekişip,
Tappaysiñ mindan payda – dep,	Bulamazsın buradan fayda, demiş
Talaaga sıybat ıriskiñ	Bozkıra sığmaz, rızkın
Barsañ, calgan cayda!” – dep.	Varırsan, yalan dünyada”, demiş.
Balaga Mükil berişte	Çocuğa Mükil meleği
“Baçım bolgun, ayda – dep,	“Çabuk olun, haydi, deyip,
Çıdatpadı mlanik.	Durdurmadı melaika.
Çıguuga bala oylodu,	Çıkmak için çocuk düşündü,
Çıbıktayın tolgondu,	Çubuk gibi kıvrıldı,
Çıkkın sayın Çıyırdı	Çıktıktan sonra Çıyırdı
Çıday albay çıñırdı	Dayanamadan haykırdı.
Talıkşıp turgan kelindi:	Bitkin düşen geline:
“Tarta kör! – dedi, - belimdi”	“Çekiver!” dedi, belimi”
On eki katın bek tarttı,	On iki kadın sertçe çekti,

“Oñdoygör kудay!” – dep, tarttı.

Kakanak suusu şar etti.

Balanın ünü bar etti.

Karındı katuu süzgönü,

Eki kolun toltura

Kan çeңgeldep tüşkönü.

Bala cerde tuyladı,

Bar – bar etip ıyladı

2017:64).

“Yardım et Hüda!” – diyerek çekti.

Doğum suyu şarıldadı,

Çocuğun sesi yankılandı.

Karını sertçe çekince,

İki eli dolu,

Kan avuçlayıp yere düşmüş.

Çocuk yerde tepindi,

Var gücüyle ağladı. (Akmataliyev I,

Cakıp oğluna ad vermek için halk önüne çıktığında şöyle zikredilmektedir:

Olturgan erler degdedi,

Oozuna bir at kelbedi,

At koyo albay alırap,

Akılmandın baarisı

Karap turdu caldırap.

Ak külöölü dubana

Asası koldo şaldırap,

Kaydan keldi can bilbeyt,

Payda boldu dubana.

Oturmakta olan beyler istese de,

Akkılarına bir isim gelmedi.

Ad vermeyip şaşırarak,

Akil adamların hepsi

Bakıp durdu hüzünlenip.

Beyaz külahlı divane

Asası kolunda çingirdayıp,

Nerden geldi kimse bilmez,

Ortaya çıkageldi divane.

“Bergen bolcoñ, uruksaat

Men koyoyun atın” – dep,

Dubana süylöp kalganı.

“At koyuñuz, akır” – dep,

Adamdın baarı çuu etti.

“Baş cagina “mem” kelsin

Baygambardın sürötü,

Ortosuna “nun” kelsin

Oluyanın sürötü,

Ayagina “sen” kelsin

Arstandardın borumu,

Artı kayda ketti eken

Al üçöönün orunu?”

“Veriyorsan ruhsat

Ben vereyim ismini” – diye,

Divane söyledi.

“İsim veriniz, nihayet!” – diye,

Herkes birden seslendi.

“Baş tarafına “mim” gelsin

Peygamberimizin resmi,

Ortasına “nun” gelsin

Evliyanın tasviri,

Sonuna da “sin” gelsin

Arsıların asaleti,

Arkası nereye gitmiş

Bu üç harfın?

**Okup bildi “Manas!” – dep,
Oozuna keldi oşondoy kep.
At koyuldu – “Manas!” – diye,
“Alla Taala saktasın,
Ar balaadan kalas!” – dep,
Bata kıldı baarısı,
Caşı menen karısı.**
95).

Okuyup bildi “Manas!” – diye,
Ağzına geldi bu kelime.
Ad konuldu “Manas!” – diye,
“Allahutaala korusun,
Her beladan halas!” – diye,
Dua etti hepsi,
Genç ile yaşlısı (Akmataliyev I, 2017:93,

3.1.5. Falcı

Baklaya ve atılan boncuk, koyunun kürek kemiğine ve benzerlerine bakmak suretiyle daybdan, gelecekte ne olacak gibi haber verme işi olan falcılık inancı da geleneksel Türk inanç sisteminin bünyesinde bulunan ve Eski Türk ve Moğol boylarında genellikle şamanlar tarafından uygulanan bir unsurdur. Falcılık unsuru Eski Türk boylarından olan Kırgızlarda da eskiden beri vardı.

Bal, tölgö, iram kelimeleri “fal; remil” gibi genel anlamlarda kullanılan kelimelerdir. Bunlardan *bal* ve *tölgö* kelimeleri, her ne kadar birisi Arapça kökenli (*bal*), diğeri de Moğolca kökenli (*tölgö*) kelime olmasına karşın günümüz Kırgızcasında eş anlamlı kelimeler olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kelimelerden türediği bilinen *balçı* ve *tölgöçü* kelimelerinin arasında küçük bir fark vardır. Balçı kelimesi Kırgızcada daha çok “kitap falcısı” anlamında kullanılırken, tölgöçü kelimesi ise genel olarak “falcı” anlamında daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Orozobaev, 2014:41). Çalışmamızda mezkur konuyla ilgili bazı tespitlerde bulunduk:

**Dalıga karap dagı aytat,
Ağıday bala şart aytat,
Körüngönün, bilgenin
Köp içine car aytat.**
(Akmataliyev I, 2017:562).

Kürek kemiğine bakarak yine diyor,
Ağıday oğlan çabuk diyor,
Gördüklerini, bildiğini
Kalabalığa ilan eder gibi diyor.

**Ağıday dalı körüüçü,
Aşkere ayıp berüüçü,
Tölgöçü kara Tölgö,**

Ağıday falcı,
Açık söyleyip bildirici,
Falcı Karatölok.

Atka minip cigitter.
2017:637).

Ata binmiş yuğutler (Akmataliyev I,

Yukarıda bahsedildiği gibi Manas'ın Ağıday ile Tölök kahramanları aynı zamanda falcıdır.

Bakay'ın falcıya başvurması ve fal açması ile ilgili parçalar oldukça dikkat çekicidir:

Törö Bakay kep aytat:

Töre Bakay söz alır:

“Tölgöçü, botom, tölgöñdü

“Falcı kardeşim, falını

Tartıp körçü?!” – dep aytat.

Aç bakalım” – diye başlar.

Tölgöçü tölgö alıptır,

Falcı fal taşını almış,

Törttön bölüp taş sanap,

Dörde bölüp taş sayıp,

Tölgö tartıp kalıptır.

Falını açmaya başlamış.

Tögöçüsü kep aytat:

Falcısı orda söz almış.

“Ağıdaydın aytkanı

“Ağıday'ın dediği

Anık eken! – dep aytat,

Gerçek imiş, - demiş. (Akmataliyev I,

2017:799).

Gördüğümüz örnekler, fal pratiklerinin geleceği tayin etmek ve istenildiği gibi yaşanmasını sağlayabilmek üzere, bütün dünyada olduğu gibi, Kırgız Türkleri arasında da sık sık baş vurulan bir pratik olduğunu göstermektedir (Yıldız, 1995:403).

3.1.6. Rüya

Rüya kelimesi Arapçadan “re’y: görme, görüş” mastarından türemiş bir kelimedir. Sözlükte “düş” uyku sırasında görülen şey gibi anlamlara gelir. Rüya, insan hayatının derinliklerini ve sırlarını yansıtan psikolojik veridir.

Tarihte rüyalar pek çok bilinmeyen anahtarı, insanın ve geleceğinin habercisi olarak kendisine hayranlık uyandırmış ya da kendisinden zaman zaman korku duyulmuş edebi eserlerin pek çoğuna konu olmuş ve bu eserlerde çeşitli işlevler üstlenmiştir. Yazılarda görüldüğü gibi her rüya motif özelliğini taşımaz. Bir rüyanın motif sayılabilmesi için, olaylarda aktif bir rol oynaması, olayların akışını etkileyen fonksiyonel bir özelliğinin olması gerekmektedir. Bu nedenle de metinde olay örgüsüne etki eden, belirli bir işlevselliğe sahip olan rüyalar fakat motif sayılabilir. Rüya motifi, Türk

dünyasında âşıklık ve destancılık geleneklerinde birçok derecede yaygın olan bir motiftir. Hemen her Türk boylarında bu motife ile de karşılaşırız.

Geleneksel semboller ile ifade edilen ve kişinin toplumsallaştığı çevrenin kültürel mana kodlarını taşıyan ve yansıtan rüyalar, toplum kültürünün uzantıları halindedir. Bu açıdan baktığımızda rüyalardaki semboller, bizzat kişinin yaşadığı olaylar olabileceği gibi sözlü anlatılar ile şekillenen geçmişin izlerini de taşıyabilir idi. Bu bağlamda rüyalar, psikolojik boyut anlamında, sembolleri ve kültürel değeri de içine alan toplumsal bir olgu olarak da düşünce kazandığını dekkate alabiliriz (Yıldırımış, 2016:2).

Destanda rüyalar önemli yer tutar ve bunların yorumları, kahramanların davranışlarını, hareketlerini, olumlu veya olumsuz yönde etkileyen ve kahramanların gelecekte haber verme, neler beklediğini bilgilendirme gibi taraftan önem verdiği olaylar halinde, sık sık karşımıza çıktığını görüyoruz.

Çakıp ihtiyar 60 yaşına kadar oğlu olmayınca üzülür ve bir gün rüya görür, arka arkaya birinci eşi olan Çıyırda sonra da ikinci eşi olan Bakdöölöt de rüya görürler:

Çıyırda:

Iylap catıp Çıyırda	Ağlayarak Çıyırda'nın
Çırım közü ilindi.	Gözleri yarı kapanmış.
Uykuga közü barıptır,	Gözleri uykuya varmış.
Uyup uktap kalıptır.	Uyuklayıp kalmış,
Çıkanagı talıptır,	Dirseği bir az uyuşmuş,
Çırım uyku alıptır,	Yarı uyur yarı uyanık uyurken,
Ak seldesi başında,	Beyaz sarığı başında,
Ak sakalduu bir adam	Aksakallı bir adam
Kelip kirdi kaşına,	Geldi birden karşısına,
Iylap catkan bakırdın	Ağlamakta olan fakirin
Irayımı keldi çaşına:	Merhameti geldi göz yaşına
“Barbardiger bar kuday	“Perverdigar bar-ı Hüda
“Iylaba!” – dedi silerdi,	“Ağlamasın!” dedi sizi,
Meni buyrup ciberdi.	Bena emir verip gönderdi.
Ayaktay bolgon ak alma-	Tabak gibi bir ak elma,

**Aselden şirin bal alma,
Alla buyurgan alma – dep,
Napsiñ ölsün calma – dep,
Kızıl alma kız – dedi,
Kızmatkerbiz biz – dedi,
Kılğan işiñ tüz – dedi,
Mınabu aytkan sözümdün
Maanisine tüş – dedi,
Ak amiri küç – dedi.
Aytkanımdı bil – dedi,
Altmış kulaç acıdaar
At orduna min” – dedi.
“Aligi cegen ak almam
Kursagıma toluptur,
Artımdan çıktı ıskırıp,
Acıdaar boluptur,
Açuulanıp op tarsa
Ay-aalamdı soruptur,
Kördüm çoçup nes bolup,
Yzarıptır öz boyum
Bir cüz otuz kez bolup.
Oygonup çoçup kalganım.
I, 2017:30).**

Cakıp:

**Urmattuu bir tüş körgönüm,
Kukuluktap ün çıksa
Kuştan başka ünü bar,
Kuyruk-başı carkıldayt,
Kuudan appak cünü bar,
Aybat menen karasa
Alp kara kuş sürü bar.
Sañoorloru sarı altın,
Takanak cünü baarı altı**

Baldan tatlı bal elma,
Allah'in nasip ettiği elma,-diye,
Nefsin ölsün ye,-diye,
Kızıl elma kız, dedi,
Hizmetkarız biz, dedi.
Yaptığın iş doğru, dedi,
İşte bu dediğim sözümün
Anlamını düşün, dedi.
Hakkın emri güçlü, dedi,
Dediklerimi anla dedi,
Altmış kulaçlık ejdere
At yerine bin!” dedi.
“O yediğim ak elmam
Kurşağımı doldurmuş,
Arkamdan çıktı ıslık çalarak,
Ejderhaya dönüşmüş,
Öfkelenip nefesini çekince
Dört yanı birden emermiş.
Gördüm, korkudan nutkum tutulup,
Uzamış benim kendi boyum
Sanki yüz otuz arşın olup.
Korkuyla uyanıp kalktım, (Akmataliyev

Bir acayıp düş gördüm.
Başlayınca ötmeye
Kuştan farklı sesi vardı,
Kuyruğu başı parlıyor,
Kuğudan beyaz tüyü vardı,
Heybetiyle bakınca
Alıcı kuş gibi görünüşü vardı.
Ayakları sarı altın,
Bedeninin bütün tüyleri sarı altın,

**Çırımtal cünü cılık altın.
Teköörü bolot temir – dey
Serpkeni ölgön sebil – deyt
Car berüüçü capar teñir – det.
Tumşugu bolot tuncur – deyt,
Tuyak bolot kancar – deyt.
Cıpar menen cuulgan
Cibekten boonu tagıpmin,
Altmış kulaç cibek boo
Ayagina tagıpmin,
Ay munarın cem kılıp,
Abıdan sıylap bagıpmin.
Kümüştön boo tagıpmin,
Küpkölöp cürüp bagıpmin.
Asmandagı kanattuu
Aybatınan uça albay,
Cerde cürgön ayaktuu
Celip çıgıp kaça albay.
Aga konorgo tuur cayladım,
Alaça moyun ak şumkar
Aga koşo bayladım,
Bildim bir caksılık bolorun,
Annın kaçan bolor ekenin,
Birok bile albay şorum kaydım!
Bay Cakıp ayttı tüşünü.
I, 2017:36).**

Bakdöölöt:

**“Baykasam, bayım tüş kördüm,
Başkaça sonun iş kördüm,
Boz ala tuygun boosu cez,
Booru kara, moynu cez,
Oñ koluña alıpsıñ,**

Boyun tüyü saf altın.
Tırnakları çelikten, diyor,
Pençesi o kadar güzel, diyor,
Yar verecek Cebbar Tanrı, diyor,
Tırnağı çelik çengel, diyor.
Pençesi çelik kanca, diyor.
İtir ile yıkanan
İpekten bağı bağlamışım,
Altmış kulaç ipek bağı
Ayağına takmışım,
Ay ışığını yem ederek,
O kadar sevgiyle bakmışım,
Gümüşten bağ takmışım,
Gurur duyarak beslemişim
Gökte uçan kanatlılar
Heybetinden uçamaz,
Yerde yaşayan ayaklılar
Korkudan bir yana kaçamaz,
Ona konması için tünek hazırladım,
Ala boyunlu ak kartalı
Onun yanına bağladım.
Anladım bir güzellik olacağını,
Onun ne zaman olacağını,
Bilemediğimden çatladı sabır taşım!”
Bay Cakıp anlattı düşünü (Akmataliyev

“Dikkat ettim, beyim düş gördüm,
Başka bir güzel iş gördüm,
Boz ala atmaca bağı bakırdın,
Göğsü kara, boynu bir arşın,
Sağ eline almışsın.

**Obonu közdöy salıpsıñ,
Sol koluña alıpsıñ,
Sononu közdöy salıpsıñ.
Böpölödüñ, ündödüñ,
Talpınıp kondu koluña,
Salganıñdın baarısı
Daldayıp cattı coluña.
Baybiçeñdin üyündö
Baldağı altın tuurda
Basa konboy talpınat,
Kanatının küüsünö
Kañça candar çarpılat.
Kup aytamın calgan cok,
Kuu kempir kuru kalgan cok.
Tuurdağı tuygunuñ
Turna moyun, cez kanat,
Tumşugu bolot, boo manat,
Üydön turup talpınsa
Üyümdögü eki kuş
Kayra kaçıp caltanat,
Uşu kanday tüş eken?”
2017:38).**

Gökyüzüne salmışsın.
Sol koluna almışsın,
Ördeğe doğru salmışsın.
Böpö böpö – diye çağırдың,
Kanat çırparak kondu koluna,
Saldıklarının hepsi de,
Boylu boyunca yattı yoluna.
Baybiçenin evinde
Baldağı altın tünekte
Konamadığından çırpınır,
Kanatının ezgisine
Nice canlar vurulur.
Gerçek derim, yalan yok,
Kısır kocakarı boş kalmadı.
Tünekteki atmacan
Turna boyunlu, ipek kanatlı,
Gagası çelik, bağı çuhadan,
Evde kanat çırpınca
Evimdeki iki kuş
Tekrar ürküp kaçıyor,
Bu nasıl bir düş imiş?” (Akmataliyev I,
2017:38).

Sonradan da oğlu olacağını, Manas gibi bir kahraman geleceğini yorumcular söylerler.

Günümüzde de Kırgızistan'ın şehirden uzakta yaşamını devam ettiren bazı insanlar rüyaya olan inancı vardır.

3.1.7. Atalar kültü

Kırgızlar İslamiyetten önce eski dinlere inanmışlardır. Bu inançların biri de ata ruhlarına inanmışlardır. Kırgızlar ata babanın ruhunu tanımakla beraber onların koruyucu gücüne de inanmışlardır. Burda sadece dini inançlardan değil, babanın toplumdaki yer, hayattaki görevinin sonucu çıkmış sosyolojik bir motiftir. Vefat eden ataların ruhlarına tapma

dünyaya geniş bir şekilde yayılmış olan dinin bir türüdür. Belki de bu inanç ataerkil dönemde gelişmiştir.

Eski Türklerde, atalara olan saygılık vardır, onların sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine inanılırdı. Aile ortamında ata gücü ve koruyuculuğu ile nesilin çoğalmasını sağlardı. Ata ruhlarına yapılan sauginin bir nişanesi de, onlara kurban kesmek, onların yaşadığına inanılan mağaralarını ziyaret etme gibi işlerle rastlanmıştır. Bu tür hareketlerle ataların ruhlarına memnun edilmeye, rızalık kazanılmaya çalışılırdı. Bu hareketlerin Türkler ortamında, İslamiyet'ten sonra da devam ettiğini tarihimizde görebiliriz. Özellikle güçlükler karşısında onlardan medet umma inancı da devam etmektedir. Ermiş, veli evliya, pir ve başka bu gibi isimler altında ziyaret edilen ata türbeleri, mezarları, çaresiz kalan insanlarımızın bir ümit kapısı olarak, eski işlemlerini hala korumaktadır.

Atalar kültü Eski inanç sisteminde, aile ocağı ve ateş kültü bir biriyle bağlıdır. Bunları hiç birbirinden ayırmak yanlışlığı sağlar. Günümüzde bilinen eski dönemlerden beri Türk halkı yapa gelen törenleri ata ruhlarına bağışlama oldukça önemli yer almıştır. Asya Hunları, Göktürkler, Uygurlar ve Tabgaçlar her sene beşimci ayda, kutsal dağ üzerinde yoksa mağara önünde toplanarak Tanrı'ya ve aynı zamanda Ata ruhlarına kurban sunmaktadır (Dıykanbayeva, 2009:66).

Eski Türklerin de birtakım kutsal saydığı nesnelere bulunmaktadır. Bunlar "Kutlu Atalar Mezarlığı" olduğu gibi16, zaman zaman büyük bir dağ veya ırmak da olabiliyordu. Hunlar, Çin ile yaptıkları anlaşmaları Hun-dağı denilen bir dağın tepesinde kurban keserek teyit ederlerdi. Asya'nın başka kavimleri de bu Türk adetlerini almışlardır. Altaylı Şor ve Beltirler de kurbanlarını Kök Tengri'ye yüksek dağ tepelerinde sunarlardı. Fakat bunların hiçbiri Şaman özelliklerini yansıtmaya yetmemektedir. Mesela, Kök Türkler yılın 5. ayın ikinci yarısında Tanrıya Kutlu Atalar Mezarlığında kurban takdim ediyorlardı (Gömeç, 1998:5). Manas Destanı'nda ise atalara olan inanç unsuru kolayca görebiliyoruz. Aynı zamanda İslama ait unsur da geçer.

Manas Dogon ile olan savaşa gitmek üzereyken:

**Kadır Alla koldo! – dep,
Caratkanga calbarıp,
Caragin belge çalınıp,
Şaymerdenge calınıp,**

Kadir Allah kuru! – diye,
Yaradana yalvarıp,
Silahlarını beline bağlayıp,
Şah-ı Merdan'e yalvarıp,

Azireti Aalı şerlerdin
Şeyit keçken erlerdin
Arbagına sıyınıp.
2017:590).

Hazreti Ali arslanın
Şehit olan erlerin
Ervahlarına yalvarıp (Akmataliyev I,

Altaydan Manas çıkkanı,
Ar tarapta kaapırdın
Altın ayçık tuuların
Atışıp cürüp cıkkanı,
Ata-baba arbagı
Anın baarı gozgolup,
Alookenin kolunan
Arañdı Manas alğanı
2017:587).

Altay'dan Manas çıktı,
Her tarafta kafirin
Altın hilalli tuğlarını
Savaşarak yıktı,
Celtlerinin ervahı
Onun hepsi hareket edip,
Alooke'nin askerinen
Aranda'yı Manas aldı (Akmataliyev I,

Arbagı biyik Manastın.
2017:893).

Ervahı yüce Manas'ın (Akmataliyev I,

Destanda atalara olan inanç geniş bir şekilde anlatılır. Kökötöy vefat ettikten bir sene sonra oğlu Bokmurun aşını (anma ziyafeti) yog töreni verir. Babasının aşın vermek için Bokmurun halkın Karkıra yaylasına göç ettirir, ve bütün dünya halkın davet ettirir. Halk oyunlarını yaptırır, geleneksel millî yemekler verilir. Bu mısralardan anlaşıldığına göre Atalar dünyadan göç ettiklerinde onlar için hayatın bitmesi değil belki hayatın devam edileceği söz konusu olmuştur. Hayatta kalan insanlarla irtibatı olacak ve inayet verecek kdar sıkı bir rabitanın olması söz konusu olduğunu belirtmek istiyoruz.

3.2. Kırgız Türklerinde İslamiyet Sonrası Dini İnançlar

3.2.1. İslam Dini

İslam kelimesi, *silm* kökünün dördüncü babından türemiştir: *Esleme*, “boyun eğmek” “Allah’a boyun eğme” manasına gelir. Müslüman terimiyle aynı anlama gelen *müslim*, ism-i fail olup “Allah’a boyun eğen kişi” demektir (Eliade, 1997:171).

Kırgız Türklerin İslamlaşma aşamasının, büyük Türk kitlesinin bu dini benimseme dönemi olan X.yüzyıldan başlatılması gerektiğini, fakat diğer Türk boyların İslamlaşması ile kıyaslandığında, Kırgız Türklerinin İslama büyük çoğunluk olarak özemsene ve

benimsemelerinin daha geniş bir zaman dilimine net olarak da X-XVIII. yüzyıllara yayıldığı söylenilmektedir (İmanova, 2015: 215).

Kırgızların bugüne kadar kalıplaşmış inanç dünyasında her ne kadar diğer bazı Türk halklarına nazaran İslam inancının zayıf olduğu kabul edilse de, onların siyasi, iktisadi, kültürel ve sosyal hayatında İslam'ın çok büyük tesiri olduğunu görmek mümkündür. Kırgızların dini tarihinde *Teñircilik* inancından sonraki onların bütün kültürel yaşam ve iş dünyasını etkileyen ve toplu halde kabul ettikleri din İslam'dır. İslam'ı kabul eden Kırgızların gelenek ve göreneklerinde bir sürü değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler, halkın ruh ve inanç dünyasını, dünyaya bakış açısını yansıtan edebi eserlerine, sözlü kültürü dediğimiz atasöz-deyimlerine, efsanelerine, masallarına, türkülerine, destan-öykülerine, *coktoo*, *koşok*, alkış-kargışlarına, hatta şecerelerine ve dolayısıyla diline yansımıştır. Özellikle Kırgız kültür ve tarihinin ansiklopedisi niteliğini taşıyan eski Türk destanlarından olan “Manas” destanında İslami motiflere bolca rastlandığını görmek mümkündür (Orozbaev, M. 2017:36). Sagımbay Orozbek uulu'nun nüshasında İslam dini ile ilgili parçalar oldukça çok zikredildiğinden dolayı bizler burada bazı parçalara yer vermeyi uygun gördük:

3.2.2 Abdest

Abdest. El, kollar, yüz ve ayaklar gibi vücudun bazı uzuvlarının İslami esaslara uygun olarak yıkanması. Kur'an'da (Maide 6) şekli belirtilen abdestin alınması, namaz gibi bazı ibadetler için farzdır (Gündüz, 1998:12).

Destanda Manas İslam dini hakkında 14 yaşına kadar haberi olmadığını, avcılıktayken namaz kılanları görür ve şaşırıldığını görebiliriz:

Koldoruna karasa,	Kollarına bakarsan,
Monçok tizip alıptır,	Boncuk dizmişler,
Baştarına karasa,	Kafalarına bakarsan,
Ak çüpürök çalıptır.	Beyaz örtü sarmışlar. (Akmataliyev I, 2017:215).

Suunu közdöy barıştı.	Suya doğru gittiler.
Köttörün cuup alıptır,	Abdest tazelediler,
Közün Manas salıptır.	Manas gözleriyle görmüş.
Köttörün kaday cuuyt – dep,	Nasıl kışını yıkıyor – diye,

Körüp ayran kalıptır.
İçkurların baylaşıp,
Orundarın caylaşıp,
Anan cuudu kolunu,
On dört caşka kelgençe
Körbögön minday colunu.
Anan cuudu betini,
Akti alıp neetine.
Çıkañakka cetkençe
Çıgarıp kolun alganı,
Kolun cuup salganı.
Başın sıypap ötkönü,
Moyunga kolu cetkeni.
Körüp turup ne curt? – dep,
Er Manas oygo ketkeni.
Ertesi çok, keç eken,
Tüş küñkaygan kezi eken.
Kırk kişiden biröösü
Kün batışka karadı,
Eki koldop kulagın
Emi bekem karmadı.
“Aldo akbar!” degen söz
Aytıp aygay salganı,
Anı körüp er Manas
Añırayıp kalganı.
2017:216).

Manas şaşırıp ne yaptıklarına bakan insanlr icaret yapan tüdcarlardır.

Baldardı körsö cıyıptı,
Mazardı körsö kıyıptır,
“Bay Cakıptın bul uulu
Bir baleket kılat!” – dep,
Kalayık uşak kılıptır.

Gördüğüne şaşırılmış.
Uçkurlarını bağlayarak,
Üstünü başını toplayıp,
Sonra yıkadı elini,
On dört yaşına gelinceye kadar
Görmemişti böyle işi.
Sonra yıkadı yüzünü,
İyi niyetlerde bulunarak.
Kolunu dirseklerine kadar
Kolunu dürmüş,
Kolunu yıkadı.
Kafasına okşayıp geçti,
Boynuna eli ile su değırdi.
Bunları görüp bu nasıl bir kalk? – diye,
Er Manas düşünmeye başladı.
Sabah değıl, öğleden sonra,
Güneşin batıya yöneldiğı zaman.
Kırk adamdan birisi
Batıya yüzünü döndürerek,
Eki elini kulağına yaklaştıarak
Şimdi sıkı tuttu.
“Allahu ekbar!” – diye sözü
Yüksek sesle okumaya başladı,
Onu görüp Er Manas
Ağızı açık kaldı. (Akmataliyev I,

Çocukları görürse toplayıp,
Mezarları görürse dağıtmış,
“Bay Cakıp’ın bu oğlu
Bir belaya bulaşır!” – diye,
Halk dedikodu etmiş.

**Dubana körsö uruptur,
Asasın tartıp alıptır,
Azapka böödö salıptır.
Andayın körgön el-curtu
“Akır bir balaa kılat!” - dep,
Ayındaşıp kalıptır.
Koconu körsö korkutat.**

Divane görürse dövmüş,
Asasını çekip almış,
Boşuna azap çektirmiş.
Bunu gören kalabalık halk
“Sonunda bir belaya uğrar!” – diye,
Kötülemeye başlamış.
Hocayı gördü mü korkutur.

(Akmataliyev I, 2017:98).

Mısralarda geçtiği gibi divane, mazar, asa (musa) sopası şamanlığa aittir. Hoca, İslam dinine aittir. Demek ki şamanlık ile İslam dininin unsurları destanda birbiriyle iç içe geçtiğini görüyoruz. Türkler, İslam dinin kabul ettikten sonra da şaman kültürünü yaşatmışlardır. Günümüzde şamanizme ait bazı inanç unsurları devam etmektedir.

3.2.3. Allah

Peygamberin Allah hakkındaki akidesi İslam dininin ilk rüknünde, pek sade olarak ifade olunmuştur: *La ilaha illa 'llahi* (“Allah’tan başka mabut yoktur”). Bu, Peygamber indinde ve diğer bütün mabudlara tapan mekkeliler nezdinde yalnız Allah’ın gerçek tanrı olduğunu ifade eder. Bu şahadette mevzuubahs olan, Allah’ın mücerret olarak zatı değil, ancak onun uluhiyetidir. Buna mebni, müslümanlar indinde Allah kelimesi, kendisine has idi ve daima da böyledir. Allah, ibranilerin Elohim’ine değil, Yahve’sine mukabildir. Allah kelimesinin hiç bir cemi şekli yoktur. Müslümanlar (Arapçada), cemi yapmak için, ilah kelimesinin – ki, belki de Allah kelimesi bundan müştaktır, cem’ine rücu ederler. Peygamber, mekkelilerin Allah’a şerik koştukları “diğer mabudlardan” bahsettikçe, bu cemi şeklini kullanır. (msl. alihat at uhra, VI, 19). Müslümanlar bu hususta Peygamberin yolunu tutmakla beraber, tefrik için, bu ilahlara *Aşnam* veya *Avşan* (“putlar”) demediği tercih ederler (*Hasting’s Dictionary of Religion and Ethiocs, bk. mad. Allah*). Şu kadar ki, isim, Peygamber ve mekkeliler indinde bir ise de, bu isim sahibinin hakikatine dair telakkileri her halde pek farklı olmak icabeder. Şüphesiz ki, mekkeliler umumiyetle Allah’tan korkmazlar; halbuki Allah korkusu Peygamberin akidesinde esaslı bir unsurdur. Mekkeliler Allahı kendilerinden gayet uzak zannederler; halbuki Peygamber indinde Allah her an pek yakın, hatta “insana şah damarından daha yakındır” (L, 15). Mekkeliler Allahı ihmal etmekte ve madun mabudlara tapmakta tereddüt etmezler; Peygamber ise,

Allah'ı gayur ve müntekim bir hükümdar olarak tanırdı ki, bu Allah ahiret gününde, muhakkak, insanlar hakkında hüküm verecek ve cezalandıracaktır. İmdi Allah, müphem ve mücerret bir mefhum iken, kadir-i mutlak bir zat oluyor demektir (TDV I, 1978:361).

Kırkçilten genç Manas'a Allah'ın nasıl bir zat olduğunu anlatır ve İslam dinin kabul etmesini söyler:

Kubattuu bolor tirligiñ,
Kudaanın bilgin birligin,
Körböy turup inanıp,
Köñüldün çıga kirligiñ,
Beberdiger bir Alla
Bar! – dep, bilgin kata cok,
Tuudurdu debe, ata cok,
Tuuy turgan ene cok,
Tuş kelişer neme cok,
Özgö tuugan – uruk cok,
Özünön bölök uluk cok,
Ökümünö çara cok,
Özü bar, andan bala cok,
Özünön bölök daana cok!
Kirpik irmem kidirgen
Kapileti bolbogon,
Makuluktun baarisın
Bazilinde koldogon,
Eger amir kılsa asman-cer
Bir mistege tolbogon
Caratkan bardır kudayıñ,
Can-camıbar baarisın
Koldop turat cudayın.
Bolso sende dil – dedi,
Bolcop aktı bil – dedi.
Ak İslam dinine

Kuvvetli olur dirliğin,
Hüda'nın bil birligin.
Gaibe inanıp,
Gönlünden çıkart kirliliği!
Perverdiger bir Allah
Var! – diye, bil hata yok,
Doğurttu deme, baba yok,
Doğuracak ana yok.
Denk gelecek bir şey yok,
Yakından uzaktan akrabası yok,
Kendisinden başka ulu yok,
Hükmüne karşı çare yok,
Kendi var, ondan çocuk yok,
Kendisinden başka hakim yok!
Göz açıp kapayacak kadar geciktirmeyen
Gafleri olmayan,
Bütün mahlukatı
Fazileti ile kollayan,
Emretse eğer, gök ve yer
Bir çekirdeği bile dolduramaz.
Yaradan vardır Hüda'n,
Canlıların hepsini,
Kollayıp durur daima.
Varsa sende gönül – dedi,
Düşünüp hakkı bil – dedi.
Hak İslam dinine

Azbay, balam, kir! – dedi.
(Akmataliyev I, 2017:106).

Yanılmadan, oğlum, gir!” dedi.

Sonradan da Manas İslam dinin kabul eder.

3.2.4. Şeriat

Şeriat kelimesi, “ş-r-a” kökünden gelmekte olup türevleriyle birlikte Kur’an’ın dört ayrı yerinde geçmektedir. Sözlükte “su yolu, bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek ve almak için gidilen yol, doğru yol, Hak din yolu, büyük ve geniş cadde, aydınlık ve ışık” gibi manalara gelmektedir. Toplumlar için ameli hükümler, emir ve yasaklar anlamına gelen şeriat, bütün ilahi dinlerde peygamberlerin aracılığıyla gönderilen ortak bir unsurdur: “*Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma.*” (Casiye, 45/18), “*(Ey ümmetler) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileyseydi, sizi tek bir ümmet yapardı...*” (Maide, 5/48).

İslam bilginlerinin bu ayetlere getirdikleri yorumlara göre din; esasa ilişkin inanç, usul ve prensip, şeriat ise her peygamberin kendi devrinde bu usule dayalı olarak ortaya koyduğu ameli kurallar ve tatbikatın adı olmuştur. Geniş yol anlamına gelen *minhas* da ilk insandan bu yana, Allah’ın dininde değişmeden gelen iman esasları olarak açıklanmıştır. Bu durumda *minhas* ile *şeriat* dinin içeriğini ve sınırlarını oluşturmaktadır (Karaman, F., Karagöz, İ., Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişgen, A., Ural, İ., 2006:617).

Destanında ise şeriat hakkında mısralarda hemen hemen karşımıza çıkmaktadır.

Aykoco Abdilda’yı İslam dinine hizmet etmesini söyler:

Kuday calgız, kuran çın
Şatıyattı kurasm,
Şaldayıñkı köp türk
Ak birliğin surasın!
2017:278).

Allah birdir, Kuran gerçek
Şeriatı kursun.
Gevşeyip duran onca Türk
Hak birliğini istesin! (Akmataliyev I,

3.2.5. Namaz

İslam dininin beş şartından en önemlisi ve dinin direği olarak nitelenen *namaz*, günde beş defa, belirli saatlerde yerine getirilmesi farz olan, yani yapılması kesinlikle emir olunan, kutsal bir ödevdir. En büyük ibadettir. Aslında Farsça olan bu sözcüğün Arapçası salat’tır.

Salat, Kur'an-ı Kerim'de 70 kadar yerde zikredilmiştir. El-Nisa Süresi'ndeki Allah emri şu anlamdadır: "Namaz, müminler üzerinde, vakitleri belli, bir farz olmuştur" (ayet 103).

El-Hacc Süresi'nde de anlam bakımından, ilahi buyruk şöyledir:

"Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, Allah'a sarılın. O sizin, mevlanızdır. İşte ne güzel Mevla, ne güzel yardımcı" (ayet 78), (Abdülkadir, 1981:51).

Bay ordusuyla sefere gitmeden önce namaz kıldıklarını görebiliriz:

Erederdin baarısı	Yiğitlerin hepsi
Erte turup alıştı,	Erken kalkıverdi.
Kolun suuga salıştı,	Kollarını suya salıverdiler,
Kol daaratın alıştı,	Kol abdestini aldılar,
Butun suuga salıştı,	Ayaklarını suya salıverdiler,
But daaratın alıştı.	Ayak abdestini aldılar.
Sakaldarın taraşıp,	Sakallarını tarayıp,
Kıbılağa karaşıp,	Kıbleye bakıp,
Çapan, çapken alışıp,	Kaftan, cepken alıp,
Caynamazga salışıp,	Seccade yerine serip,
Köpçülük curt küñgüröp,	Kalabalık halk kısık, boğuk sesle,
Okup namaz boluştu,	Namazını kıldı,
Alakan cazıp, kol açıp	Avuçlarını açıp semaya doğru
Bata kılıp koyuştu.	Dualarını ettiler.
Ar cerinen karasañ	Hangi tarafa baksan
Ayat kuran okuşup,	Ayet, Kur'an okunup (Akmataliyev I,
2017:378).	

Bay Başlayan ordu Eset halkının iki şehrini ferh etmek için sefere giderler:

"Karaybız Kakan kanına,	"Tabiyiz Kakan hanına,
Kanday zañgar oylosun	Hangi namussuz düşünsün
Camandıktı canına,	Size karşı kötülüğü,
Kırsañar moyun sunabız,	Kılıçtan geçirekseniz boyun eğeriz,
Kızmatıña turabız,	Hizmetinize hazırız,
Atasının körü Kıtaydın	Kahrolası Kıtay'ın
Oozu-murdun urabız!"	Ağzını burnunu kırarız!"

**Kızmatına turuştı,
Kıldı kıyla cumuştı,
Akka moyun sunuştı.
Ketpeybiz – dep, uşundan
Kelme aytışıp kança can,
Alar boldu musulman.
Çokuna turgan butu bar,
Çogulup keldi uşular.
Kaapırdın kalkı kar eken,
Eki miñ üydün içinde
Elüü bir butu bar eken.
Çoyun, temir, cezinen
Altın, kümüş aralaş,
Kaşın cubar bezegen.
Aytat eken burkan – dep,
A cerde caman iş kılbayt
Alla karap turgan – dep,
Aytıp köönün tındırdı,
Al buluttun baarın sındırdı.
Medirese, meçitti
Bekem kılıp saldırdı,
Alarga tiygen kuran cok,
Arstan Manas baatırı
Aytıp sözgö kandırdı.
(Akmataliyev I, 2017:380).**

Hizmetine girdiler,
Yaptılar birçok işi,
Hakka boyun eğdiler.
Gitmeyeceğiz – diye, buradan
Kelime – i şahadet getirip nice can,
Onlar oldu Müslüman.
Tapındıkları putu var,
Toplanıp geldi onlar.
Kafirin halkı zillete uğramış,
İki bin evin içinde
Elli bir putu var imiş.
Dökme demir, demir, bakırdan
Altın, gümüş karışık,
Yüzünü tertemiz bezemiş.
Söyler imiş burkan – diye,
Orada kötü iş yapmaz
Allah her şeyden haberdar – diye,
Söyleyüp gönlünü teskin etti,
O putların hepsini kırdı.
Medreseyi, mescidi
Sağlamca inşa ettirdi,
Onlara gelmiş Kur'an yok,
Arslan Manas bahadır
Anlatıp sözüyle inandırdı.

Mısralarda Manas diğer halkları da İslam dinin kabul etmesine sebep olduğunu de görüyoruz.

3.2.6. Dua (Bata)

Dua, en ilkel tapımlardan en yeni dinlere kadar, inanç alanının genel bir ögesidir. Üstün güçten bir şeyin yapılmasını ya da yapılmasını dilemek için edilir. Yakarışın temel görevi bu olmamakla beraber, dileğin gerçekleşmesinden sonra yapılan teşekkür (şükran) duaları da vardır. Çeşitli ilkelerin avın iyi sonuçlanmasını ve yağmur yağdırılmasını dileyen çok

ilginç duaları saptanmıştır. Dualar bireylerce yapıldığı gibi çeşitli törenlerle topluluklarca da yapılır. Topluluklarca yapılan dualarda duayı duacı eder, topluluk da *amin* diyerek duaya katılır. Dua gerektiğinde *kurban* 'la da pekiştirilir, dilek yerine getirildiği takdirde karşılığının ödeneceği bildirilir. Dilek yerine getirilmediği hallerde üstün güce sövüp saymalar da kimi ilkelerde yaygındır, “sizi gidiş işe yaramaz tanrılar sizi!” sözleriyle başlayan bu türlü kınamalar özellikle Afrika ilkelerinde saptanmıştır. Antik çağ Yunanlıları dualarını övgü ve adak'larla güçlendirirlerdi (Hançerlioğlu, 2010:123), diye genel olarak bilgi verilir.

Kırgız Türklerinde ise dua ve bata ile ilgili köken ve kelime anlamıyla şöyle bir izahta bulunmamız yerindedir. Dua, Kırgız Türkleri için dua eden şahıs mutlaka ellerini yukarıya kaldırmak suretiyle içinden ve bazı durumlarda sözlü olarak dua etmektir.

Bata ise duadır. Yalnız bu kelime Kur'an-ı Kerim'in ilk sayfasında yer alan fatiha süresinin ses olaylarına maruz kalması neticesinde meydana gelmiştir. Bir diğer deyişle Kırgız Türkçesinde Arapça ve Farsçadan giren kelimelerdeki “f” sesi “b” veyahut “p” olarak söylenmesi meselesidir. Dolayısıyla **fatih**a kelimesi ses olayı sonucunda **bataa** olmuştur. Kırgız Türklerinde “**bataa kıl-**” tabiri doğrudan doğruya fatihayı oku anlamından ziyade elleri kaldırıp dua etmek manasını kazanmıştır.

Koşoy şalvar (paltalon) doğru gelince Kanıkey'e razı olur ve dua eder:

Koşoy bata bergeni,	Koşoy dua etmiş,
Kaapır menen musulman	Kafir ile Müslüman
Koşo bata bergeni,	Birlikte dua etmiş,
Cer düñgüröp kalganı!	Toprak silkinir gibi olmuş!
Al sözdü aytıp abañız,	Bu sözü – deyip amcanız,
Bata kılıp, cüz sıypap,	Dua edip, yüzün sıvazlayıp,
Basıp kaldı karañız.	Yürüdü bakınız.
Baatırğa bata bergeni,	Bahadıra dua vermiş,
Baskan boydon maydanga	Yürüyerek meydana
Babañ koşoy kelgeni.	Baban Koşoy gelmiş (Akmataliyev III,

2017:788).

3.2.7. Ahiret

Ahiret (*İslam*) Öte dünya ... Ahiret insanların yaşarken oturma yeri olan dünya karşılığı olarak son oturma yeri anlamındadır. İnsanların öldükten sonra başka bir dünyada, bir *ötedünya*'da yaşayacakları inancı hemen tüm insanlığın en önemli ve genel inancıdır. En eski mitolojik öyküler, özellikle Sümerlerin Gılgamış öyküsü, insanların tanrıların tanrılardan bile korkmadıklarını, sadece ölümden ürktüklerini dile getirir. Eski Mısır inançları bütünüyle *ahret*'le ilgilidir. En eski inanışlar ve dinler, *ötedünya*'yı, iyi insanların gideceği *cennet* ve kötü insanların gideceği cehennem olmak üzere iki yanlı olarak tasarlamaktadır. İslam inançlarında *ahiret* (sonraki hayat) deyimini, ule (önceki hayat) deyimini karşıtıdır (Hançerlioğlu, 2010:21).

Destanda ise İslam dini ile ilgili unsurlar bol bol karşımıza çıkmaktadır.

Çakıp bay oğlu olmadığından üzüdür. Burda İslam dinine ait olan ahiret inancını görebiliriz:

Akiretke bet alsam	Ahrete doğru yönelsem
Atakelep artımdan	Baba – diyerek arkamdan
Naalip kalar balam çok!	Üzülecek evladım yok!
Kunanım cüröt kur bolup,	Kunanım gezer binilmeden,
Kuup miner balam çok,	Kovalayıp binecek evladım yok!
Kudayım kıldı çaram çok!	Allah'tan geldi çarem yok!
Talaada cüröt taylarım,	Kırlarda gezer taylarım,
Taptap miner balam çok,	Eğitip binecek oğlum yok,
Taalayıma ıylayın,	Ben bahtıma ağlayayım,
Ak işine çaram çok!	Verdiğine çare yok!
Çaşım cetti kırk sekiz,	Yaşım oldu kırk sekiz,
Dünüyö küttüm kup tegiz.	Mal mülküm oldu hesapsız (Akmataliyev I, 2017:27).

Cerge kirsin Kıtayın,	Yere batsın Çin'iniz,
Seksen kündük coldo eken,	Seksen günlük yoldaymış,
Tekes degen duu-dusu	Tekes adlı duu dusu
Ala koysok koldo eken.	Alırsak elimizdeymiş.
Kuyas degen balbanı,	Kuyas adlı pehlivanı,

**Kup cıyılıp keldiñer,
Kudaydın berip salganı.
Baarıñarga ep bolso,
Bala da bolsom kan kıldıñ,
Men biylegen kep bolso
Kazat kılбай tınbaymın,
Kara boyum çıñdaymın!
Alım kelse alamın,
Ak coluna salamın,
Acalım cetse aramdan
Akıretke baramın!**

İyi ki toplanıp geldiniz,
Hüda'nın verdiği.
Hepiniz uygun görürseniz,
Genç demeden han yaptınız,
Yönetici olarak sözüm
Gaza yapmadan durmam,
Kara bedenimi hazırlarım!
Alabilirsem alırım,
Hak yoluna sokarım,
Ecelim gelirse haramdan
Ahirete giderim! (Akmataliyev I, 2017:667).

Almanbet de oğlu olmayınca üzülür:

**Öçöşüp cürgön kaapırdın
Ölüp kalsam okustan,
Öçögüşkön doñdan
Öçüp kalsam kokustan
Arbagımda kim sıylayt,
Amanat canın kim kıynayt,
Azıp cürgön bir kulga
Abıdan keyip kim ıylayt?!
Tutunarga tuugan cok,
Curtumdan eç kim kuugan cok.
Amanat kara can için.
Akırettin kamı için.
2017:1005).**

Kin gütmekte olan kafir yüzünden
Ölecek olsam ansızın,
İntikam güden domuz yüzünden
Ölecek olsam ansızın
Ruhuma acep kim saygı gösterir,
Emanet canı kim zorlar,
Yolunu kaybeden bir kula
Önce üzülüp de kim ağlar?
Tutunmaya akraba yok,
Yurdumdan arkamdan delen yok.
Emanet kara can için,
Ahiretin hazırlığı için (Akmataliyev III,
2017:1005).

3.2.8. Cennet

Cennet Ar. “bahçe”. Kur'an'da, müminlerin öbür dünyada gidecekleri yer olarak tanımlanan ebedi mükafat diyarı. İslam'da Adn, Me'va, Naim ve Firdevs gibi cennetin birçok kısımları olduğu belirtilir ve inananların takva derecelerine göre buralara girecekleri vurgulanır. Kur'an'da cennet, cehennem tam tersine içinde her türlü nimetin mevcut olduğu ve insan için eza ve ıstıpar içeren hiçbir şeyin söz konusu olmadığı mutlak

saadet ve mutluluk mekanı olarak tasvir edilir. İnsanların dünyadayken tattığı ve tatmadığı sayısız nimetlerin burada inananlar için hazırlanmış olduğu belirtilir. Cennetteki yaşamın ebedi olduğu vurgulanır. Ayrıca, yeryüzünde yaratılan ilk insan olan Adem ve eşinin cennete alındıkları, ancak burada Allah'ın iradesine muhalif olarak işledikleri bir suç nedeniyle ilahi takdir gereği yeryüzüne indirildikleri ifade edilir ve insanlar arasında Allah'ın iradesi doğrultusunda inanıp hayatlarını sürdürenlerin tekrar buraya alınacakları belirtilir (Gündüz, 1998:80). Manas Destanı'nda ise cennet hakkında geniş bir şekilde anlatılır.

Aykoco Manas'a cennet ne olduğunu anlatır:

Bardasın tartıp beyiştin:

“Bar, balam!” –dep, kirgizdi.

Başın bala salganı,

Balkıp boyu kalganı.

Ceti imerip karaym – dep,

Ceti küngö barganı.

Körgözgönü keremet,

Kööhar, cakut, merübet.

Nur kız menen ulmanı

Altınduu tabak, daam alıp,

Kızmat kılıp turganı,

Kızık kördü bulardı.

Körsö köñül tolguday,

Nur kızının biröösü

Bu düynögö körünsö

Baarı Behuş bolguday,

Nur cüzünön körgüdöy,

Meyli bala, meyli çal

Üşü ketip ölgüdöy.

Kündön cüzü dağı artık

Külsö tişin agartıp.

Ay karañğı tün bolso,

Carığı caynap tolguday.

Perdesini açıp cennetin:

“Hadi, git yavrum!” diye, geçirerek.

Başını çocuk soktu,

Vücudu rahatladı.

Yedi kere dönüp bakacağım – diye,

Yedi gün boyunca vardı.

Gösterdiği keramet,

Mercan, yakut, inci.

Huri ile gilmanı

Altın tabakla yemek getirip,

Hizmet ediyorlardı,

Meraklı gördü bunları.

Bakınca bunlar hoş geldi,

Huri kızınının bir tanesi

Bu dünyaya gözükse

Herkesin aklı gidecek gibi,

Nur yüzünü gördüğündö,

Genci yaşlısı farketmez

Şuuru gidip ölecek gibi.

Güneşten yüzü daha parlak

Gülerse dişini ağartıp.

Ay karanlık gece olsa,

Nuru her yeri aydınlatarak

**Caanga carık bolguday.
Cıgarı çıksa beyiştin
Adam uulu degen can
Kutulganday keyiştin.
Taşı cubar, suusu bal,
Tamaşasın karap al.
Mömölörü bışıp tur,
Iramıldın suuları
Tamçı bolup tüşüp tur,
Hapin kötü şarabı
Ortosunan ağıp tur,
Olorgo Manas bagıp tur.
Nur kuştarın karasa
Uçup tüşüp, konup tur,
Nur cemişin karasa,
Sabagında tolup tur,
Körüp turup er Manas
Bekerge behuş boluptur.
Kızığın körüp beyiştin
Cetü kün çatıp kalıptır.
Anı körüp Aykoco
Abu zam-zam suusunan
Betine Bürkün salıptır.
Keremettüü bardanı
Betinen tartıp alğanı,
Emi Manas Kubanıp,
Ordunan turup kalğanı.
2017:225).**

3.2.9. Kur'an

Kur'an (Kur'an-ı Kerim) Ar. "okuma, ezbere okuma". Hz. Muhammed'e Allah tarafından indirilen vahiyleri ihtiva eden kutsal kitap. 609/610 yılında Kadir gecesinde nasil olmaya başlayan Kur'an, 23 yıllık bir süre zarfında tedrici olarak Hz. Muhammed'e indirilmiş

Her yeri nuru kuşatır.
Kokusu çıksa cennetten
İnsanoğlu denen can
Kurtulmuş gibi olur dertlerden.
Taşı bembeyaz, suyu bal,
Temaşasını izle.
Meyveleri olgunlaşmış sarkıyor,
Usare suları
Damlayarak düşüyor,
Cennetteki şarap
Orta yerde akıyor,
Onlara Manas bakıyor
Nur kuşlarına bakınca
Uçup inip, konuyor,
Nur meyvelerine bakınca,
Dalında olmuş sallanıyor,
Bunları görünce Er Manas
Kendinden geçmiş.
Güzelliklerini görüp cennetin
Yedi gün yatağa düşmüş.
Onu görünce Aykoco
Zemzem suyundan
Yüzüne serpmiş .
Kerametli perdeyi,
Yüzünden sıyırıp almış,
Sonra Manas sevinerek,
Yerinden kalkmış (Akmataliyev I,

olan Arapça bir kitaptır. Bu 23 yıllık sürenin 10 yılı, Hz. Muhammed'in risaletinin Mekke dönemini oluşturur; bu döneme ait olan Kur'an ifadeleri "Mekki" diye adlandırılır. Kalan 13 yıl ise Hicret sonrası Hz. Muhammed'in Medine dönemidir; bu dönemde nazil olan kısım ise "Medeni" olarak bilinir. Kur'an bizzat Hz. Muhammed'in yaşamında yazıya geçirilmiş ve ezberlenmiştir. "Vahiy Katipleri" olarak adlandırılan Sahabiler, Hz. Muhammed'e inan ayetleri çeşitli materyaller üzerine yazmışlar, yazıkları kısımları zaman zaman Hz. Mehammed'e okuyarak control ettirmişlerdir. Ayrıca birçok Müslüman da inen ayetleri ezberlemiştir. Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra başa geçen halifelerin yaptığı ilk işlerden birisi Kur'an'ın iki kapak arasına toplanması işi olmuştur. Bu çerçevede Hz. Ebubekir döneminde Vahiy ibn Sabit'in başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından Kur'an'ın derlenmesi işi tamamlanmış ve Kur'an iki kapak arasındaki bir kitap şeklinde bir araya getirilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Kur'an'ın çoğaltılması ve İslam aleminin dört bir tarafında dağıtılması işi gerçekleştirilmiştir (Gündüz, 1998:226). Destanda Kur'an üzerinde birçok mısralarda geçer.

**Mukambat – dep, atalgan,
Bütün Kuran degen bar,
Bel baylagan ar işke,
Berberdiger sözü – dep.**

Mukambat – diye adı var,
Bütün Kur'an denen var,
Her bir işte o öncüydü,
Yaradanın sözü – diye (Akmataliyev I,
2017:222).

3.2.10. Melekler

Melek kelimesi, yetkili dincilere göre Arapça bir kelime olup, *elik* veya *elike* kökünden gelir. Elik; götüren, elike de: haber götüren manasınadır.

Elk, aslında *elçilik* demektir. Müfredi (tekili), *mef'al* vezninde *me'lek* ise de, bilahare hemze (‘) *lam* dan sonraya alınarak *mel'ek* olmuş, daha sonra hemze de düşerek kelime *melek* haline gelmiştir. Bu gibi değişikliklere Arapçada çok rastlanır.

İslamda iman esaslarından biri de, Yüce Allah'ın melekleri olduğuna inanmaktır. Meleklerle iman, İslamda inanç esasları arasında mühim bir yer işgal eder. Çünkü melekler, vahiy ve Peygamberliği, görülmeyen ilahi alemde, görülen insanlık alemine nakleden Allah elçileri, bu alemin nizamını sağlayan ilahi vasıtalar ve insanlara iyiliği ilham eden nurani varlıklardır. O halde vahye ve Peygamberliğe inanmak, ancak

meleklerle inanmakla olur. Yani Peygamberlere inanmadan önce, onlara peygamberliği getiren meleğin varlığına inanmak lazımdır. Bu bakımdan meleğe iman, peygamberliğe iman demektir. Meleği inkar ise, Peygamberliği inkar manasını ifade eder. İşte bu sebeptendir ki meleklerle iman, iman esasları arasında Allah'a imandan sonra yer almıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah'a imandan sonra Meleklerine, daha sonra da, Kitaplarına ve Peygamberlerine iman etmek zikredilmiştir. Esasen, diğer iman esaslarına inanmak, herşeyden önce Allah'a, sonra O'nun gibi görünmeyen Meleklerine inanmakla kaabildir. Bu cihetten de ruhani latif varlıklar olan Meleklerle iman, maddi ve manevi varlıkların yaratıcısı bulunan Hak Teala'ya imandan sonra zikredilmiştir (Aydın, 1980:401). Destanda ise Melekler hakkında mısralardan okuyabiliriz:

Çın – dep, bilgin işenip,

Baygambardın barlığın.

Berişte bar magrıp,

Bende bolup turasın

Tamırına kan tarap,

Dene - boygo can tarap,

I, 2017:219).

Hak – diye, kabul et,

Peygamberin varlığın.

Melekler de var,

Yaradanın kulu oluyorsun.

Damarlarında kan dolaşıp,

Tüm vücuduna can girerek. (Akmataliyev

SONUÇ

Manas Destanı, birçok tarihçi ve etnoloğların araştırmalarına göre XII. yüzyılda yaşanan hadiselerin hikayeleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kırgızların İslamiyet ile tanışmasının hemen akabinde Kitanlarla yaşanan seferler ve bu savaşların Kırgız toplumu üzerinde bıraktığı derin izler Manas Destanı'nın nüvesini teşkil etmiştir. İslamiyet'in yerleşmeye başladığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda Kalmuklarla ve Moğollarla yapılan mücadeleler ile Manas Destanı'nı etkilenmiştir. İslamiyet, Manas Destanı boyunca Kırgızları diğer toplumlardan ayıran en önemli unsurdur. Kırgızların çoğu İslam'ı içten bir şekilde benimsemiştir. Fakat İslam'ın benimsenmesi Kırgız Türklerinin yaşam tarzını değiştirmedeği gibi eski Türk dinine ait inanç unsurlarını da olduğu gibi saklanmıştır veya bu unsurların üzerine İslami bir çekilmiştir.

Eski Türk dini sadece Türklerin inanç dünyasını yansıtmakla kalmaz aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarına dair bir çok unsuru da içinde barındırır. Manas Destanı'nda eski Türk dinine dair gözlemleyebildiğimiz maddi öğeler aynı zamanda Türklerin yaşam şeklinin bir iz düşümüdür. İslamiyet'in yasaklamasına rağmen Manas'ın içki içtikten sonra dua etmeyi veya Kur'an okumayı normal olarak karşılaması, Kur'an-ı Kerim'in bazı mısralarda at başına benzetilmesi vb. birçok olay İslamiyet'in kabul edilmesinin Kırgızların yaşamlarını değiştirmedeğinin işaretleridir.

Kırgız Türkleri kendi adetlerine, örf ve geleneklerine korumak noktasında dikkat eden bir millettir. İslamiyetin kabul edilmesi, Kırgız yaşamını değiştirmedeği gibi eski Türk dini İslamiyet içerisinde yaşamaya devam ettirmişlerdir. Manas, İslamiyet için savaşan bir kahraman olduğu gibi aynı zamanda Kırgız Türklerinin milli önderidir. Manas Destanında Kırgızların İslamiyet öncesi inanç unsurlarını titizlikle koruduğu çok net bir şekilde görebilmekteyiz.

Çalışmamızda S.Orozbak Oğlu'nun Manas Destanında Kırgız Türklerinin İslam öncesi ve sonrası inanç unsurları incelenmiştir.

Çalışmamızda Kırgız Türklerinin İslam dinin kabul etmeden önce ve İslam dinin kabul ettikten sonraki hayatındaki dini inanç unsurları farklılık ve benzerlikleriyle birlikte hedefe ulaşılmaya çalışılmıştır.

Benzerlik bakımından bakıldığı zaman Kırgız Türklerinin günlük hayatında rastlandığı gibi incelediğimiz nüshaya göre de benzerlik göstermektedir. Örneğin, eskiden Atalar kültü'nün önemli bir kısmı olan Gök Tanrı inancı günümüzde ‘‘Teñirçilik’’ adı altında kendi misyonunu devam ettirmektedir. Çoğu zaman *Kökö Teñir* olarak adlandırmıştır.

Farklılık cihetinden ise dikkatimizi çeken bazı detaylara rastladık. Fişlemek suretiyle devam ettirdiğimiz çalışmada farklılık konusunda oldukça önemli kavramları yazdık. Bir diğer deyişle İslami kavram, terimlerin Kırgız Türklerinin sözcüğüne yerleştiğini görüyoruz. Örneğin, **uçmah (k)** (*cennet*) kelimesinin yerine Farsça’dan gelen **behişt** (Kırgız Türkçesinde ‘‘beyiş’’) kelimesi aktif halde kullanılmaya başlamış. Ayrıca Arapça’dan giren **cennet** kelimesi de **cannat** olarak mevcuttur. Fakat şunu belirtmemizde fayda var, günümüz Kırgız Türklerinde çocuk veyahut ergen yaşını doldurmayan çocuklar öldüğü zaman ‘‘**uçup gitti**’’ olarak kullanılmaktadır. Aslı Soğdça’ya dayanan Eski Uyğurça’dan bugüne kadar standart Türkçemizde kullanılmayıp eski metinlerimizde varlığını sürdüren *cehennem* anlamını taşıyan **tamu** kelimesi nüshamızda da bulamadık. Bunun yerine Farsça’dan giren **dozah** kelimesi *tozok* kullanılmıştır.

Sonuç olarak köklü bir çınar ağacının dalları olan Türkiye Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yakınlığı arttırmak amacıyla üzerinde çalıştığımız dini inanç unsurlar ve aktarma çalışmamız Türk Dünyasına bir derece hizmet görürse kendimizi mutlu hissederiz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AKMATALİYEV, A. MUSAYEV, S. (2017). MANAS-SAGIMBAY OROZBAK UULU VARYANTI, Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınevi, İstanbul.
- İNAN, A. (2017). TARİHTE VE BUGÜN ŞAMANİZM, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara
- KAZANCIGİL, A. (1998). TÜRKLERİN VE MOĞOLLARIN ESKİ DİNİ, İşaret yayınları. İstanbul.
- ABRAMZON, S.M. (1999). KIRGIZ CANA KIRGIZSTAN TARİHİ BOYUNÇA TANDALMA EMGEKTER, Bişkek.
- BERNŞTAM, A.N. (2004). KIRGIZDARDIN CANA KIRGIZSTANDIN TARİHİ CANA ARHEOLOGİYASI BOYUNÇA TANDALMA EMGEKTER, BÖBKf, Bişkek.
- İNAN, A. (1987). MAKALELER VE İNCELEMELER, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ARTUN, E. (2013). TÜRK HALKBİLİMİ, Karahan Kitabevi, Adana.
- MUSAEV, S. (1978). MANAS, I. Kitap, Frunze.
- GÜNAY, Ü. GÜNGÖR, H. (2009). Türklerin Dini Tarihi. Rağbet Yayınları. İstanbul.
- TDV İslâm Ansiklopedisi, (1978). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KILDIROĞLU, M. (2013). KIRGIZLAR VE KIPÇAKLAR, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara.
- CUSUPOV, K. (1992). ULUU MANASÇI SAGIMBAY, Kırgızpoligrafkombinat, Bişkek.
- POLAT, K. (2008). BEŞİKTE MEZARA KIRGIZ TÜRKLERİNDE GELENEK VE İNANIŞLAR, Türkiye Diyanet vakfı yayınları, Ankara.
- İZGİ, Ö. (2017). ORTA ASYA TÜRK TARİHİ ARAŞTIRMALARI, Türk tarih yayınları, Ankara.
- YILDIZ, N. (1995). MANAS DESTANI (W. RADLOFF) ve KIRGIZ KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ TESRİT ve TAHLİLLER, Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- OROZOBAEV, M. (2014). KIRGIZCADAKİ İSLAM ÖNCESİ GELENEKSEL İNANÇ VE İNANIŞLARLA İLGİLİ SÖZ VARLIĞI, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- HANÇERLİOĞLU, O. (2010). DÜNYA İNANÇLARI SÖZLÜĞÜ, Remzi Kitabevi, İstanbul.

KALAFAT, Y. (2010). DOĐU ANADOLU'DA ESKİ TÜRK İNANÇLARININ İZLERİ, Berikan Yayınevi, Ankara.

GÜNDÜZ, Ş. (1998). DİN ve İNANÇ SÖZLÜĞÜ, Vadi Yayınları, Ankara.

KARAMAN, F., KARAGÖZ, İ., PAÇACI, İ., CANBULAT, M., GELİŞGEN,VA., URAL, İ. (2006). DİNİ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ, Diyanet İŞleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ELİADE, M. (1997). DİNLER TARİHİ SÖZKÜĐÜ, (Çev. ERBAŐ, A.) İnsan Yayınları, İsatnbul.

ABDÜLKADİR, K. (1981). MÜSLÜMANLIĐIN TEMEL BİLGİLERİ, Nurettin Uycan Cilt ve Basım Sanayi. İstanbul.

AYDIN, A. (1980). İSLAM İNANÇLARI ve FELSEFESİ, Çağrı Yayınları, İstanbul.

KALKAN, M. (2006). KIRGIZLAR VE KAZAKLAR, Selenge Yayınları, İsatnbul.

Tezler

- DIYKANBAYEVA, M. (2009). KIRGIZ ATALAR KÜLTÜ VE KIRGIZ ATALAR KÜLTÜNÜN YAŞAYAN KÜLTÜRE ETKİLERİ, (Doktora Tezi), Ankara.
- YILBIR, S. (2006). TÜRK DESTANLARINDA İNANÇ VE İNANIŞLAR, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış, Sakarya.
- BÖRÜBAYEV, S. (2016). Sazan Bağış Oğlu'nun Manas Destanındaki "Çon Kazat" (Büyük Sefer) Varyantı. Giriş-Metin-Aktarma-Dizin. (yayımlanmamış yüksek lisans tez). Sakarya, Sakarya Üniversitesi
- NURANOVA, A. (2018). GELENEKSEL PERFORMANS SANATI OLARAK MANAŞÇILIK ve BİR SAHNE UYGULAMASI, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Basılmamış, Ankara.
- ABDYKOULOVA, R. (1997). ESKİ BOZKIR KAVİMLERİNİN DİNİ İNANÇ VE ADETLERİ, (Yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi, Basılmamış, Ankara.
- İMANOVA, D. (2015), IX-XIII. YÜZYILLARDA KIRGIZLARIN SİYASİ, İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHİ, (Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi, Basılmamış, İstanbul.
- JUMABAEV, M. (2006). KIRGIZ GELENEK ve İNANIŞLARINDA DİNİ RİTÜELLER, (Yüksek Lisans Tez), Basılmamış, Ankara.
- TUNÇ, Z. (2007). ŞAMANİZM ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış, Elazığ.

Makaleler

- YILDIRMIŞ, F. (2016). İSLAMİ DESTANLARIN RÜYA MOTİFİ BAĞLAMINDA GEÇİŞ DÖNEMLERİ, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt: 9 Sayı:46.
- İSAKOV, A. (2015), TÜRKİYADA “MANAS” EPOSU BOYUNÇA BASILGAN EMGEKTERDİN BİBLİOGRAFYASI (1934-2014). Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 4/4 s.1451-1479.
- MADANOVA, K.C. (2015). MANAS EPOSUNDA TOTEMİZMDİN BAYIRKI DİNDİK MOTİV KATARI BERİLİŞİ, Oş Mamlekettik Universiteinin Carçısı, №4, 3.çıgarılış.
- ARVAS, A. (2016). DESTANLARDA ESKİ TÜRK KÜLTLERİ ve İSLAM (MANAS DESTANI ÖRNEĞİ), Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 6-7.
- ŞARŞENBEK UULU, T. (2015). MANAS DESTANI'NDAKİ BAZI SAYI YAPILARI VE SAYI İSİMLERİ ÜZERİNE, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 4/1, s.122-137.
- YILDIZ, N. (2017). MANAS DESTANI'NDA DİNİ ŞAHSİYETİN EFSANEVİ ŞAHSİYETE DÖNÜŞMESİ: EBU NASİR SAMANİ'DEN AYKOCO'YA, Milli Folklor Dergisi, Sayı: 115, <http://www.millifolklor.com>
- GÖMEÇ, S. (1998). ŞAMANİZ ve ESKİ TÜRK DİNİ, PAÜ. Eğitim Fak. Dergisi, Sayı: 4.

İnternet Kaynakları

<https://www.archive.kg>

<https://www.manasordo.com>

<https://www.tdbb.org.tr>

EKLER

EK 1: Sagimbay Orozbekov 1925. yıl.

(<https://www.archive.kg>).

EK 2: Manas

(<https://www.manasordo.com>).

EK 3: Uç cilt olarak 2017 yılında Doğumunun 150.Yıl dönümü kutlanan, ünlü Manasçı Sagımbay Orozbek Uulu yorumu ile yazılan Manas Destanı'nın tamamının ilk Türkçe tercümesi.

(<https://www.tdbb.org.tr>).

ÖZGEÇMİŞ

Tunguch ARALBEK UULU, 30 Aralık 1990 yılında Kırgızistan'ın Narın ilinin Koçkor ilçesine bağlı Şamşı köyünde doğdu. 1998 yılında Şamşı köyündeki Osmon Aybaşov adını taşıyan orta okuluna girdi ve 2009 yılında mezun oldu. Mezun olduktan sonra bu sene Kırgız Milli Üniversitesi Tarih ve Bölge Tanıma Fakültesi'ni kazandı ve 2015 yılında mezun oldu. 2015 yılından itibaren Türkiye Cumhuriyeti Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.